

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

МУЗИКА Ірина Євгенівна

**Умови та особливості психологічної готовності юнаків до
батьківства/Conditions and peculiarities of young men's psychological
readiness for paternity**

спеціальність: 053 – Психологія
освітньо-професійна програма – Психологія
Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи ПСзм-21
І.Є. Музика

Науковий керівник:
к.психол.н., доцент
А.Н. Гірняк

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ А.В. Фурман

ТЕРНОПІЛЬ-2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО БАТЬКІВСТВА	6
1.1. Зміст і структура феномену психологічної готовності до батьківства	6
1.2. Соціально–психологічні чинники готовності до батьківства.....	10
1.3. Рівні та критеріальні ознаки готовності до батьківства.....	13
Висновки до розділу 1	16
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО БАТЬКІВСТВА В ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	17
2.1. Особливості психологічної готовності до батьківства у юнаків і дівчат....	17
2.2. Умови формування психологічної готовності до батьківства та їх систематика.....	28
2.3. Усвідомлене батьківство як основа особистісної самореалізації та гармонійного становлення молодого сім'ї.....	33
Висновки до розділу 2	37
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ЮНАКІВ ДО БАТЬКІВСТВА	39
3.1. Програма та методики дослідження психологічної готовності юнаків до батьківства.....	39
3.2. Обґрунтування шляхів підвищення психологічної готовності юнаків до батьківства	53
3.3. Емпіричне апробування ефективності системи підвищення психологічної готовності юнаків до батьківства	65
Висновки до розділу 3	73
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ	82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап суспільного розвитку характеризується трансформацією традиційних стереотипів репродуктивної поведінки, загостренням демографічних проблем, зміною моделей сімейних стосунків, коли звичайними явищами стають малодітна родина, зміна прийнятого розподілу ролей і відповідальності в сім'ї, значне зниження її стабільності, збільшення кількості розлучень та позашлюбних дітей, девальвація сімейних цінностей, ріст бездоглядності тощо. Ці чинники призвели до втрати молоддю орієнтирів на створення повноцінної сім'ї, народження дітей та усвідомлене батьківство.

Батьківство відіграє значну роль у житті конкретної особистості. Протягом всього життя батьки залишаються значимою фігурою для індивіда. Батьківство включає феномени материнства й батьківства, але не зводиться до їхньої простої сукупності. Однак при відносно активній розробці окремих проблем материнства (А. Варга, Г. Філіппова), батьківство є практично невивченим

(І. Кон). Також необхідно відзначити й стосовно батьківства в цілому – у психології немає чіткого визначення батьківства, немає обґрунтування цього феномена із психологічної точки зору, за винятком дослідження етнографічного аспекту батьківства (І.Кон).

Аналіз наукової літератури свідчить про наполегливі пошуки вченими умов і механізмів формування готовності до майбутнього батьківства у молоді. Розробка означеної проблематики здійснювалася за такими напрямками: дослідження проблеми готовності молоді до створення сім'ї, формування педагогічної культури майбутніх батьків, а також особливості просвітницької роботи з ними (Т. Алексеєнко, І. Бестужев–Лада, І. Гребенніков, Р. Овчарова, О. Песоцька, В. Постовий, І. Трубавіна); соціально–педагогічних аспектів роботи з молоддю в напрямку формування її готовності до батьківства (О. Безпалько, І. Бех, В. Бочарова, Т. Веретенко, О. Докукіна, І. Зверєва, А. Капська, О. Кононко, В. Кравець, Г. Лактіонова, Л. Міщик, С. Харченко,

Ю. Якубова); визначення ролі батьків у розвитку дитини (Б. Ананьєв, О. Арнаутова, Л. Божович, Г. Варга, Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Кон, О. Леонтєв, М. Лісіна та ін.); виокремлення типів і стилів сімейного виховання й особливостей їх впливу на розвиток дітей (О. Андрєєва, Т. Гаврілова, Е. Еріксон, О. Захаров, Г. Крайг, В. Мухіна, Н. Синягіна, С. Щербакова та ін.); вивчення ролі батьківської відповідальності за розвиток дитини (О. Хартман); виокремлення соціально–педагогічних засад формування усвідомленого ставлення батьків до майбутньої дитини (Ю. Акименко, Н. Шевченко).

Водночас дослідження з вказаної проблематики носять фрагментарний характер та здебільшого виконані в межах робіт психолого–педагогічного та соціально–педагогічного профілю. Тому виникає нагальна необхідність у визначенні психологічних умов формування у сучасної молоді готовності до батьківства, зокрема в учнів старших класів, адже саме юнацький вік має передумови для підготовки до майбутнього батьківства і характеризується створенням планів на доросле життя, виникненням потреби у спілкуванні з однолітками протилежної статі, завершенням статевого дозрівання особистості.

Актуальність обраної проблеми, її недостатнє теоретичне висвітлення та емпіричне вивчення, а також соціальна значущість зумовили вибір теми дослідження – «Особливості психологічної готовності юнаків до батьківства».

Об'єкт дослідження – психологічна готовність особистості до батьківства.

Предмет дослідження – особливості психологічної готовності осіб юнацького віку до батьківства.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити особливості психологічної готовності юнаків до батьківства.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз підходів до проблеми вивчення змісту та структури феномену батьківства.
2. Визначити соціально–психологічні чинники формування готовності до батьківства.
3. Виокремити особливості психологічної готовності до батьківства в

юнацькому віці.

4. Розробити програму та методику дослідження психологічної готовності юнаків до батьківства.

5. Провести емпіричне дослідження психологічної готовності юнаків до батьківства та проаналізувати його результати.

6. Запропонувати систему роботи з підвищення психологічної готовності юнаків до батьківства.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, синтез, порівняння сучасних наукових й емпіричних досліджень з проблеми визначення особливостей психологічної готовності юнаків до батьківства, а також їх узагальнення, класифікація й систематизація; *емпіричні:* спостереження; анкетування; психодіагностичні методики на визначення особливостей психологічної готовності юнаків до батьківства; *методи обробки емпіричних даних* із їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

Теоретичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні психологічної готовності юнаків до батьківства; визначенні рівнів та критеріїв сформованості психологічної готовності юнаків до батьківства; розкритті напрямків формування у юнаків готовності до батьківства, що спрямована на оптимізацію функціонування вказаного феномену.

Практичне значення отриманих результатів полягає в емпіричній перевірці комплексу взаємодоповнювальних методик, які дозволяють діагностувати рівень сформованості у юнаків психологічної готовності до батьківства; у розробці рекомендацій щодо формування у юнаків готовності до батьківства. Результати дослідження можуть бути використані в освітньому і вихованому процесах закладів загальної середньої освіти; підготовці психологів у закладах вищої освіти; в системі підвищення кваліфікації фахівців галузі соціальної й вікової психології.

Структура й обсяг роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 65 найменувань, додатків. Загальний обсяг роботи викладено на 92 сторінках, із них 76 сторінок основного тексту. Робота містить 5 таблиць, 4 рисунки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО БАТЬКІВСТВА

1.1. Зміст та структура феномену психологічної готовності до батьківства

Визначення змісту та структури феномену «батьківство» передбачає аналіз основних теоретичних підходів до його вивчення; аналізу змісту та структури поняття «батьківство». Щодо першого блоку питань, встановлено, що у психології дослідженнями в сфері батьківства займалися Г. Варга, С. Голод,

В. Дружинін, Е. Ейдеміллер, Л. Обухова, Р. Овчарова, К. Росс, В. Сатир, Співаковська, В. Столін, Г. Філіппова, О. Шаграєва, Л. Шнейдер.

Відзначаючи глибинний взаємозв'язок даних досліджень, підкреслимо, що існують такі основні теорії, пов'язані з батьківством: культурно-історична концепція розвитку психіки (Л. Виготський), в рамках якої отримали розвиток положення про «соціальну ситуацію розвитку», «психічні новоутворення» тощо; концепція ампліфікації дитячого розвитку (О. Запорожець), що припускає ставлення до кожного віку як самоцінного; особлива увага дорослих, які виховують дитину, має бути спрямована на розвиток тих психічних функцій, до яких дитина конкретного віку схильна у «специфічно дитячих» видах діяльності; антропологічна теорія виховання (К. Ушинський), де серед цілей виховання врахована необхідність задоволення прагнення до свободи як основи розвитку самостійної діяльності; теорія мотивації (А. Маслоу), коли кожна людина має мотиваційний набір потреб, що включає потребу в безпеці й любові [52].

Відсутність у дитини емоційно забарвленого середовища (материнська депривація) призводить до втрати почуття «базової довіри до світу», без якої неможливе збереження індивідуальності особистості та прояви нею активності й самостійності; «Я-концепція» у вихованні, зокрема, положення про те, що

визнання початкової цінності кожної людини як особистості сприяє індивідуальному розвитку. На думку Р. Бернса, «якщо відносини в родині, школі та з близьким оточенням сформували у дитини позитивну Я–концепцію, вона зможе в майбутньому з повагою ставитися до людей, не допускати огидних слів і справ, та буде достатньо впевнена у собі, щоб не сумніватися в необхідності своєї творчої діяльності» [41, с. 26].

Розглядаючи основні визначення терміну батьківства у психологічній літературі, виокремлено провідні наукові підходи на основі біологічного (Д. Візел, Дж. Мітчелл, Н. Тінберген), культурно–антропологічного (Дж. Ален, Е. Бадінтер, С. де Бовуар, В. Раміх, А. Річ, С. Фарейстон), соціологічного (А. Антонов, Н. Богачова, О. Глезденева, Т. Гуртко, І. Кон), феноменологічного (Е. Гуссерль, Р. Овчарова), педагогічного (А. Ганічева, І. Гребенніков, О. Зверєва, Л. Спірін) і психологічного (М. Єрміхіна, О. Леонтєв, Р. Овчарова, Г. Філіппова) розуміння феномену батьківства [2].

Біологічний напрям вивчення батьківства об'єднує дослідження, у яких батьки і умови, які вони забезпечують, розглядаються як організація фізіологічного та стимульного середовища для розвитку дитини. Велике значення надається еволюційним аспектам формування фізіологічних, мотиваційних та поведінкових механізмів батьківства [12]. Серед них виділяються етологічні дослідження, які розглядають батьківську поведінку як психічно більш складно організований і культурно видозмінений варіант поведінки тварин, спрямований на створення умов для повноцінного розвитку потомства (Д. Візел, Дж. Мітчелл, Н. Тінберген, Г. Харлоу, Д. Хьюбел).

Фізіологічні і психофізіологічні дослідження батьківства спрямовані на вивчення нейрогуморальних механізмів статевого дозрівання; в них вивчається зв'язок гормонального фону і емоційних станів та їх роль у розвитку батьківства й забезпеченні емоційної сторони батьківсько–дитячих відносин (О. Батуєв,

О. Добряков, К. Остін і Р. Шорт). Порівняльно–психологічні дослідження феномену батьківства спрямовані на порівняльні дослідження батьківства у тварин і людей та засновані на них уявлення про сутність й механізми

«материнського інстинкту» (К. Лоренц) [20].

Культурно–антропологічний напрям розглядає батьківство як культурно детермінований феномен, факторами історичної динаміки якого визнаються особливості соціально–економічної ситуації. Батьківство трактується як одна з перспектив реалізації батьків у соціальному просторі (Дж. Алєн, Е. Бадінтер, С. де Бовуар, А. Річ, С. Фарейстон). Ставлення до дитини може змінюватися в залежності від її цінності в даний історичний період часу і може виявлятися в різних формах: від дитячо–центрованої позиції – до відмови від дитини (Е. Бадінтер, М. Мід). Зі свого боку, І. Бусигіна в поняття батьківства вкладає комплекс соціальних, психологічних, медичних умов, які надають можливість сім'ї мати стільки дітей, скільки вони бажають [10].

Соціологічний підхід визначає батьківство як сталу емоційно насичену взаємодію реальних і потенційних батьків, пов'язану з народженням й вихованням дітей та характеризується відповідною поведінкою чоловіка та жінки. На думку І. Кона, дана категорія включає в себе батьківські почуття, любов, прихильність до дітей; специфічні соціальні ролі й нормативні приписи культури [30]. Н. Богачева додає соціальні функції батьків, культурні символи батьківства та материнства, права та обов'язки чоловіка–батька і жінки–матері по відношенню до дитини [2].

А. Капська, Т. Лях розуміють батьківство як факт походження дитини від одного чоловіка, юридично посвідчений записом в державних органах РАГСу [35]. За визначенням Н. Феоктистової, батьківство – це складний феномен, який ґрунтується на фізіологічних механізмах, еволюції сім'ї, культурних та індивідуальних особливостях. Воно існує також як соціальний інститут, система прав, обов'язків, соціальних очікувань, які висувуються до жінки і чоловіка як до матері та батька, коріння яких знаходяться в нормативній системі культури, а також у структурі та функціях сім'ї [58].

Феноменологічний підхід виділяє й описує функції батьків, особливості їхньої поведінки, переживань, установок, очікувань. Досліджуються типи та стилі батьківської поведінки, відносин, позиції (Е. Гуссерль). Розглядаючи батьківство з точки зору феноменологічного підходу слід зазначити, що такий

підхід використовує принципи розуміючої, а не пояснювальної психології, на відміну від ортодоксального та деяких інших підходів (Р. Овчарова) [41]. У цьому випадку явище розглядається з різних боків.

Психологічний підхід до визначення поняття батьківства об'єднує:

а) онтогенетичний підхід, згідно з яким особливості батьківського відношення визначаються не тільки культурним та соціальним статусом особистості, але й її власною психічною історією до та після народження. Виділяються етапи розвитку батьківства від планування до реалізації в першому і другому поколіннях, етапи вагітності, зв'язок вагітності з розвитком особистості, вагітність як стадія розвитку материнства. Протягом онтогенезу деякі види досвіду (взаємини з власною матір'ю, контакти з дітьми і виникнення інтересу до них у дитинстві, інтерпретація батьківства у зв'язку з браком та статевою сферою, а також конкретний досвід взаємодії з дітьми) впливають на зміст відносини матері або батька до дитини, своєї батьківської ролі та інтерпретацію своїх переживань з приводу батьківства (І. Захарова, В. Леві, С. Мещерякова, В. Міллер, Г. Скобло, Г. Філіппова та ін.);

б) аксіологічний підхід, в рамках якого людина розглядається в контексті основних цінностей міжособистісної взаємодії, а проблема вибору системи цінностей є основою життєдіяльності людини. Використання даного підходу передбачає виокремлення цінності батьківства в якості базової духовно-моральної цінності, що в значній мірі визначає зміст моральних характеристик виховання (В. Борисов, Т. Власова, А. Гранкін, П. Гурко, А. Заостровцев, І. Ільїн, Н. Лебедева, Л. Лузіна, М. Мацковський, Т. Петракова, І. Соловцова, Г. Фоміна, О. Шестун, Г. Шиманський) [43];

в) психоаналітичний підхід досліджує батьківство в контексті взаємодії дитини і батьків. Психоаналітики надають провідну роль материнській фігурі. Фігура батька розглядається в контексті проблем, пов'язаних із сексуальною стадією розвитку дитини, на яку припадає дошкільний вік, відповідно до психоаналітичної періодизації дитячого розвитку (Едипів комплекс і комплекс Електри) (Ф. Дольто, Е. Еріксон, М. Кляйн, М. Марконе, А. Фрейд) [20];

г) діяльнісний підхід (Л. Виготський, О. Леонтьєв), який визнає

діяльність умовою повноцінного розвитку і саморозвитку особистості та, згідно з яким, у структурі особистості виникають й зміцнюються, перш за все, ті новоутворення, у конструювання яких особистість вкладає свої почуття, працю, енергію, конкретну дію та проявляє цілеспрямовану активність [16];

д) системний підхід (Е. Ейдеміллер, М. Єрміхіна, Р. Овчарова, В. Сатир, О. Смирнова, Г. Філіппова, В. Юстицькіс), в рамках якого батьківство розглядається як складно організоване соціально–психологічне явище, що включає сукупність ціннісних орієнтацій, установок і очікувань, батьківських почуттів, позицій відповідальності й стилю сімейного виховання, та аналізується по відношенню до індивідуально–особистісних особливостей чоловіка чи жінки, до сімейної системи в цілому (як єдиний подружній план ціннісних орієнтацій, батьківських позицій, почуттів), у взаємозв'язку з батьківськими сім'ями та суспільством. Згідно з цим підходом, батьківство визначається як «усвідомлення духовної єдності зі шлюбним партнером по відношенню до своїх дітей, що представляє собою інтегральне психологічне утворення особистості» [64, с. 464]. Як зазначає Г. Філіппова, батьківство є частиною особистісної сфери жінки і чоловіки, а саме, системним утворенням, що включає потреби, цінності, мотиви і способи їх реалізації, а також систему дитячо–батьківської взаємодії [58].

Отже, батьківство як соціально–психологічний феномен є відносно самостійною підсистемою в системі сім'ї та являє собою сукупність знань, уявлень і переконань стосовно себе у батьківській ролі. Визначено зміст і структуру феномена «батьківство» як інтегрованого явища, що виокремлюється на трьох рівнях усвідомлення батьками сімейних цінностей, очікувань, позицій, почуттів; батьківського ставлення й відповідальності; розуміння себе, своїх реакцій, мотивів та цінностей; розуміння свого партнера, його реакцій і мотивів поведінки; усвідомлення своєї батьківської єдності відповідно до суспільних потреб та уявлень про батьківство, які взаємопов'язані між собою.

1.2. Соціально–психологічні чинники готовності до батьківства

Проблема готовності до батьківства є досить актуальною у зв'язку з великою кількістю труднощів, що виникають у даній сфері людської діяльності. Дослідженням цієї проблеми займалися і продовжують займатися багато вітчизняних та зарубіжних вчених: Ю. Альошина, А. Антонов, Р. Бендлер, В. Бойко, В. Борисов, Н. Гришина, М. Єрміхіна, Р. Овчарова, В. Розін, Л. Савінов, І. Шаповаленко та ін. Дослідники частіше говорять про факторну залежність від батьківської сім'ї (Е. Берн, Д. Кліз, Б. Скіннер). Підстави батьківських почуттів закладаються ще в дитинстві потенційного батька.

Розглядаючи зовнішні чинники готовності до усвідомленого батьківства не можна обійти стороною вплив на юнаків батьківської сім'ї та сімейного виховання. В Україні сімейні відносини піддаються особливій небезпеці. Проблеми частки сучасних українських сімей відомі: погіршення умов життєдіяльності, руйнування моральних цінностей і принципів, ослаблення виховного потенціалу сімей, втрата фундаментальних людських цінностей, низький матеріальний достаток, побутова невлаштованість, безробіття, психологічне і фізичне насильство над дітьми, дисгармонія міжособистісних відносин, відсутність взаємоповаги, алкоголізм, наркоманія [6].

Індивідуалізація і споживча орієнтація, плюралізація життєвих стилів, переоцінка цінностей в українському суспільстві на тлі перманентної соціально-економічної кризи, які зумовили трансформації в шлюбно-сімейній сфері, деструктивно впливають на стан і розвиток інституту сім'ї. У сфері шлюбу спостерігається стійка тенденція до егалітаризації та індивідуалізації шлюбно-сімейних відносин; поширюються раніше не типові для України форми сім'ї; спостерігається високий рівень конфліктності і розлучуваності; зростає кількість неповних (материнських) сімей; поширюється материнство поза шлюбом [24]. У сфері батьківства переважають однодітність і свідома бездітність; скорочується число малодітних сімей та фактично втрачені традиції багатодітності; утруднена реалізація виховної функції, наслідком чого стає збільшення числа соціальних сиріт, дітей з педагогічною занедбаністю, труднощами соціалізації, девіаціями [50]. У сфері споріднення спостерігається нуклеарізації сім'ї, ослаблення родинних зв'язків, наступності поколінь [29].

Характерно, що в багатьох випадках це сім'ї «дітей перебудови» – покоління, чий ідеалі формувалися в період хаосу, ціннісної дезорієнтації [14].

З точки зору А. Андрейко, на готовність юнаків до усвідомленого батьківства впливають на дитячо–батьківські відносини, тобто відносини між їх батьками (емоційно–врівноважені, концентрація уваги та ін.) і батьківські позиції (підпорядкованість, емоційна дистанція, відторгнутість та ін.). Відомо, що в більшості випадків партнер обирає собі супутника життя з подібним дитинством або з однаковим набором сімейних проблем [1]. Причому не останню роль відіграє той факт, якою, за порядком народжуваності, дитиною є партнер у прабатьківській родині, чи придбала вона досвід спілкування з протилежною статтю (братом або сестрою).

Цю ж думку підтверджує теорія Е. Берна про передачу «батьківського сценарію». «Сценарій життя – батьківський сценарій» – це неусвідомлений план життя, який людина в основних рисах створює для себе в дитинстві під впливом батьків, важливих для нього людей і подій. Детальніше сценарій прописується до 18 років, і виповнюється все життя за умови, що людина не захоче його усвідомити і осмислено змінити» [16, с. 172].

«Сценарна матриця», за допомогою якої створюється сценарій, містить послання від батьків про те, як треба жити, як вести себе в певних ситуаціях, які є заборони і дозволи, які моделі поведінки, норми, мораль, почуття і пр. є прийнятними і «неправильними й забороненими», і, звичайно, інформацію про те, як ведуть себе батьки, що вони роблять, що і як говорять, а про що замовчують, приховують. На думку Е. Берна, найпростіше і прямолінійне втілення сценарію життя – батьківського сценарію, це повторення лінії життя батьків, причому дівчата повторюють долю матері, а хлопчики – батька, або інших значущих дорослих, якщо сім'я була неповною або батьки були присутні в житті дитини епізодично. Тому, з точки зору Е. Берна, якщо батьки не ефективно виконували свої функції, то й їх діти не будуть готові до усвідомленого батьківства. Дуже важливо, щоб юнак чи дівчина до 18 років (період коли за Е. Берном закріплюється «батьківський сценарій») змогли переосмислити «батьківський сценарій» і усвідомлено обрати власну лінію

поведінки як у майбутньому трудовому, так і сімейному житті [16].

Як зазначає С. Девятих, психолого–педагогічна некомпетентність батьків негативно впливає як на повноцінний розвиток особистості дитини, так і на стабільність сім'ї [15].

На важливість формування готовності до батьківства дітей, які розвиваються поза сім'єю, вказують А. Ганичева, О. Зверева. У таких дітей, як правило, порушена трансформація об'єктивного в суб'єктивне, пізнаване емоційно не переживається дитиною, а суспільно–значуще не перетворюється в особистісно–значуще. У підсумку це веде до нерозвиненого або упередженого ставлення до світу, до себе, до відсутності прихильностей, дефіциту любові і ласки, зниженої ініціативності в різних видах діяльності тощо [26].

Розуміння між батьками, підтримка, самореалізація, баланс сімейного та особистого, змістовне дозвілля, спільна участь у вихованні дітей, рівний розподіл домашньої роботи, як компоненти ідеї гендерної рівності, створюють сімейне середовище, сприятливе для розвитку дитини, дотримання її прав, формування гармонійної особистості. Захисними факторами, що підтримують майбутніх батьків, є сімейна єдність, соціальна підтримка, релігійна орієнтація.

Таким чином, на формування усвідомленого батьківства юнаків впливають такі зовнішні фактори, як освітня політика держави у сфері статевого виховання, вплив загальноосвітнього навчального закладу, вплив засобів масової інформації та Інтернет–простору, соціальних мереж, вплив батьківської сім'ї та сімейного виховання.

1.3. Рівні та критеріальні ознаки готовності до батьківства

Освоєння батьківської ролі є невід'ємним компонентом соціалізації, процесу, в результаті якого дитина «засвоює поведінку, навички, мотиви, установки і норми, властиві її культурі, що вважаються необхідними і бажаними. Отже, щоб стати батьком чи матір'ю, кожне нове покоління молоді має вчитися батьківській поведінці: їх біологічна роль доповнюється

соціальною, вивченою батьківською роллю.

Р. Овчарова виокремлює два етапи у формуванні батьківства. Перший етап належить до дошлюбного періоду, ще до того, як чоловік чи жінка стане батьком або матір'ю. Тут існує лише його образно сконструйований зміст, який може включати в себе «образи емоцій, пов'язані з процесом виховання дітей, окремі й загальні когнітивні схеми: планування укладу життя в умовах батьківства, планування виховного процесу тощо, а також образи окремих поведінкових актів і всієї поведінки в цілому» [41, с. 54]. На цьому етапі закладається сама можливість стати батьком, а батьківство існує лише на теоретичному рівні, у його ментальній репрезентації – важливої для становлення майбутнього батька, оскільки фантазії, мрії, образи–уявлення, будучи потужними мотивуючими факторами, можуть зумовити його майбутнє «обличчя». Цей етап можна умовно розділити на два періоди. Перший починається з самого народження і триває до початку пубертату.

Ці періоди розрізняються за «вагою» в їх формуванні двох основних факторів. Перший з них можна позначити як «фактор сім'ї та позасімейного оточення». Другий період формування усвідомленого батьківства припадає на період навчання у старших класах загальноосвітньої школи, що співвідноситься з пізнім отрочеством і продовжується в юності. Другий фактор можна визначити як фактор статевого дозрівання. Саме в цей період відбувається становлення особистості та формування її тендерної ідентичності. Якщо в перший період особистість переважно взаємодіє з батьками та іншими членами сім'ї, то в другому вона починає відчувати значний вплив самого широкого кола агентів соціалізації. Всі ці зміни відбуваються на тлі головного новоутворення перехідного віку. Так, згідно з Л. Виготським, «в драму розвитку вступає ... новий якісно своєрідний фактор – особистість самого юнака... Соціальний розвиток, який призводить до утворення особистості, набуває у самосвідомості опору для свого подальшого розвитку» [15, с. 38].

З народженням власної дитини починається наступний етап формування батьківства, – етап реалізації батьківства, що продовжується протягом усього життя людини. Факт народження дитини, за Е. Еріксоном, знаменує критичний

період у розвитку особистості дорослого і його соціалізації [11, с. 13], а І. Шаповаленко вважає, що «формування батьківської позиції означає остаточне прилучення до дорослого покоління» [58, с. 95]. Цей етап також можна представити як послідовність періодів, протягом яких в особистості та поведінці батьків відбуваються певні зміни, які є реакцією на народження і розвиток дитини, на її дорослішання. У роботах вітчизняних і зарубіжних авторів ці періоди, як правило, належать до етапів життєвого циклу сім'ї.

Можна виділити п'ять сімейних подій (укладання шлюбу, народження первістка, народження наступної дитини, відділення батьків від дорослих дітей (народження першого онука), смерть одного з подружжя – прабатьків), які утворюють чотири стадії реалізації батьківства: стадію передбатьківства, коли подружжя готується стати батьками; стадію репродуктивного батьківства, на якій з'являється перша дитина і можливо народження другої і наступних дітей. Ця стадія може бути коротше або довше у зв'язку з кількістю дітей; стадію соціалізованого батьківства, пов'язану з вихованням дітей; стадію прабатька, яка настає з появою першого онука, що перетворює батьків у прабатьків. Проте це не означає припинення стадії соціалізованого батьківства [56].

Цю думку продовжує О. Смирнова [54], яка визначає динамічність батьківства, зокрема те, що батьківство може змінюватися в процесі становлення, формування, розвитку та перетворення. Становлення батьківства є дозріванням його компонентів і оформленням їх у певну психологічну структуру. Формування батьківства це первісне усвідомлення себе в ролі батька, усвідомлення своєї відповідальності за дитину. Формування батьківства відбувається постійно, незважаючи на те усвідомлено чи не усвідомлено воно відбувається. Розвиток батьківства – це єднання вже здійсненого з потенційно можливим через перехід з індивідуального на надіндивідуальний рівень батьківства. Перетворення батьківства – це саморозвиток, зміна вектору, кардинальне подолання сформованого стилю батьківського виховання відповідно з переосмисленням батьківських цінностей, зміною соціальної ситуації в період розвитку дитини.

Відтак, існує три етапи формування усвідомленого батьківства:

- інтеріоризація – перетворення зовнішнього впливу у факт свідомості дитини;

- ідентифікація, категоризація, інтерналізація, а також механізми наuczіння, в результаті яких одні норми і цінності засвоюються, а інші відкидаються або трансформуються у свідомості дитини;

- екстеріоризація – перетворення досвіду усвідомленого батьківства в дію (в момент становлення батьком) [50].

Таким чином, батьківство має стати об'єднуючою ідеєю, навколо якої виникне складне інформаційне поле, де усі інформаційні джерела підказують, як стати батьком. Для сучасного усвідомленого батьківства характерні рефлексія, свідомий вибір не тільки споживчих товарів і послуг, але й моделей виховання, цінностей, навколо яких формуються дитячо–батьківські відносини.

Висновки до розділу 1

Основними науковими підходами до проблеми батьківства є біологічний, культурно–антропологічний, соціологічний, феноменологічний, педагогічний і психологічний, що об'єднує онтогенетичний, аксіологічний, психоаналітичний, діяльнісний підходи. Чинниками формування психологічної готовності особистості до усвідомленого батьківства є зовнішні і внутрішні. До зовнішніх чинників належать тип культури, економічну ситуацію, соціальні норми ставлення до батьківства і материнства, вплив закладів освіти, репродуктивні норми, а також засоби масової інформації, твори мистецтва і культури, вплив Інтернет-простору; вплив сімейного виховання, образ майбутньої сім'ї, образ ідеальної дитини, батька, цінності; батьківські установки, очікування, почуття, позиція; стиль сімейного виховання; потреба в дітях.

Провідним механізмом формування уявлень про майбутнє батьківство в юнацькому віці є процес статево-рольової ідентифікації в родині, який проявляється у бажанні відтворювати модель батьківської сім'ї у своєму майбутньому шлюбі, при цьому форми батьківських взаємовідносин стають еталонними, хоча не завжди є такими. Формування психологічної готовності

юнаків до усвідомленого батьківства передбачає створення спеціальних умов оптимального функціонування особистісної, мотиваційної, когнітивної складових такої готовності, що потребує емпіричного уточнення.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО БАТЬКІВСТВА В ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

2.1. Особливості психологічної готовності до батьківства у юнаків і дівчат

Поняття «готовність» як окрему психологічну категорію вчені розглядають з різних теоретико–методологічних позицій, які часто є суперечливими. У психології існує два підходи до визначення змісту і структури готовності, яка не виключає один одного, а розширює і поглиблює уявлення про складність готовності: функціональний та особистісний. При цьому вчені вказують на глибокий зв'язок функціонального стану готовності як стійкої характеристики особистості. Стверджується також, що стан готовності – це тимчасова готовність, а підготовка особистості – довготривала готовність. Підкреслюється, що ці два види готовності перебувають в зв'язку між собою.

Щодо видів психологічної готовності, то вони розглядаються в залежності від специфіки діяльності та ототожнюються в межах:

- 1) установки (Ж. Годфруа, Г. Олпорт, Д. Узнадзе та ін.);
- 2) готовності до спілкування (М. Каган, А. Кронік, Є. Кронік та ін.);
- 3) самотності (А. Реан, К. Хорні, Л. Шнейдер та ін.);
- 4) інтимних відносин (Д. Єнікєєва, І. Кон, З. Фрейд, Ю. Щербатих та ін.);
- 5) емоційних відносин (С. Агарков, Е. Берн, Л. Гозман, Е. Фромм та ін.);
- 6) морально–етичних відносин (Т. Гуртко, С. Ковальов, В. Сатир);
- 6) подружніх взаємин (Г. Богданов, А. Волкова, Є. Калмикова та ін.).

У рамках нашого дослідження доречним є аналіз розробленості проблеми

психологічної готовності до подружніх взаємовідносин, яка є ключовою ланкою благополуччя сім'ї в цілому і основою психологічної готовності до усвідомленого батьківства. На сучасному етапі виявлено два види такої готовності – це вступ у шлюб на законній підставі і психологічна готовність людини до альтернативних відносин.

Аналізуючи дослідження вчених, можна узагальнити, що на формування психологічної готовності до цивільного шлюбу роблять значний вплив внутрішні (невпевненість, тривожність, очікування, перевірка міцності відносин, сексуальна задоволеність) і соціально–економічні фактори (соціальне оточення, матеріальна зацікавленість, засоби масової інформації та ін.) [26]. Бачимо, що позашлюбне співжиття практикується як серед молоді, так і серед людей самих різних вікових груп. При цьому думки з приводу міцності таких відносин дуже суперечливі, але встановлено, що подружні стосунки, які почалися до набрання законності шлюбу, більш схильні до фактору ризику.

Стосовно психологічної готовності до подружніх взаємовідносин, то Е. Еріксон розглядає її як складний соціально–психологічний процес, в основі якого лежить досить сформована духовна зрілість, що спонукає людину до пошуку інтимної психологічної близькості, до єднання проти самотності [20].

О. Кляпець [28] виділила такі критерії сформованості у молоді готовності до створення сім'ї:

- когнітивний компонент: знання про сім'ю, способи і принципи її створення, уявлення про правила її ефективного функціонування;
- емоційно–оцінний компонент: позитивне ставлення до сім'ї, мотивація на її створення, оцінка норм і правил її ефективної життєдіяльності;
- поведінковий компонент: уміння застосовувати наявні знання, ставлення і дотримання норм й правил взаємодії на основі взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємопідтримки як основ функціонування сім'ї [28, с. 10].

С. Ковальов підкреслює, що вихідними моментами готовності людини до шлюбу і сімейного життя є «діяльне розуміння нею суспільної значущості своїх дій, визначених зобов'язань один перед одним, відповідальність за сім'ю і дітей, добровільне прийняття неминучих в сімейному житті турбот і обмежень

особистої свободи» [29, с. 21].

А. Сізанов виокремлює такі структурні компоненти готовності молоді до сімейного життя:

- соціально–моральний, що передбачає громадянську зрілість (освіта, професія, рівень моральної свідомості, вік), економічну самостійність і стан здоров'я;

- мотиваційний, що включає любов як мотив створення сім'ї, прагнення до самостійності, матеріальну незалежність від батьків, відповідальність за створювану родину, спільне бажання мати і виховувати дітей;

- психологічний, що передбачає єдність цілей і схожість поглядів на життя взагалі та сімейне, зокрема, вміння створити необхідний морально–психологічний клімат у сім'ї, стійкість характеру й почуттів, розвинені вольові якості особистості;

- педагогічний, що включає наявність знань про закономірності розвитку дітей та їх виховання, навички догляду за немовлям, вміння передавати свій життєвий досвід дітям, привчати їх до господарських справ, планувати сімейний бюджет, організувати побут і дозвілля, створювати затишок [58].

Н. Малярова, визначаючи готовність молоді до шлюбу, як систему соціально–психологічних установок особистості, має на увазі цілий комплекс інтегральних характеристик:

- формування певного морального комплексу, що включає готовність особистості прийняти на себе нову систему обов'язків стосовно свого майбутнього партнера, майбутніх дітей;

- підготовленість до міжособистісного спілкування і співробітництва, де досить важливим аспектом спільного життя є узгодженість;

- здатність до самовідданості стосовно партнера, заснована на якостях і властивостях альтруїзму люблячої людини;

- емпатійний комплекс якостей, який дозволяє вирішувати надалі і психотерапевтичну функцію шлюбу;

- висока естетична культура почуттів і поведінки особистості;

- здатність до саморегуляції [46].

Цікавою є точка зору І. Оліфірович, яка розглядає готовність до сімейного життя в якості багатofакторного засобу, «сформованого під впливом сімейного та соціального середовища (мікро–, макро–і мегасистемний рівні), що виявляється на індивідуальному рівні у вигляді комплексу когнітивних, емоційних і поведінкових характеристик особистості, які визначають здатність до побудови сімейних відносин» [46, с. 53]. Вона розробила модель соціально–психологічної готовності до сімейного життя, основні компоненти якої представлені когнітивним, емоційним і поведінковим аспектами.

У свою чергу в дослідженні М. Семерикової, крім психологічних можна виділити ще й соціальні складові, які в сукупності утворюють таку структуру феномена: мотиваційно–ціннісний, орієнтаційно–смісловий, конкретно–оперативний, діяльнісно–вольовий і контрольнo–оцінний компоненти [53].

З точки зору С. Ковальова, Н. Римашевського, О. Сізанова, В. Торохтія, психологічна готовність особистості до подружніх взаємовідносин формується з того моменту, коли вона усвідомлює свою готовність до особливих інтимних почуттів без побоювання якоїсь втрати в собі. Встановлюючи дані відносини, кожна особистість отримує можливість піклуватися про близьку людину, приймати участь в її рішеннях, нести відповідальність за партнера, створює умови для власної безпеки і захищеності. Ці відносини також сприяють розвитку таких особистісних особливостей у людини, як повага, відкрите спілкування, рухливість у виконанні подружніх ролей, рівноправність, автентичність і відкрите партнерство [52].

Слід відзначити, що провідну роль в подружніх взаєминах відіграє психологічна готовність до самоподачі, яка полягає в умінні направити сприйняття партнера певним шляхом, тобто стереотипне уявлення, управління партнером, повідомлення інформації.

Важливим моментом у сфері подружніх взаємин фахівці вважають психологічну готовність до інтимних стосунків, а саме задоволення важливих людських потреб у спілкуванні, взаєморозумінні, повазі, сексуальному зв'язку, де потужною рушійною силою є любов. Однак існує ряд відмінностей, пов'язаних з статевим диморфізмом подружжя, на яке значною мірою

впливають гендерні та інші стереотипи, які проявляються на різних рівнях взаємин і обумовлюються культурологічними особливостями, насамперед особистісною зрілістю і здатністю до встановлення довготривалих позитивних відносин. Превалювання своєрідних потреб на даному рівні, особливо на початкових стадіях подружніх взаємин, часом проявляється у недостатньому врахуванні потреб інших рівнів, які несуть серйозні наслідки [65].

Мотивоване почуття любові і взаємної поваги у сім'ї наближає її до сімейної адаптації. Психологічну готовність до сімейної адаптації слід розглядати як процес пристосування подружжя один до одного і до сімейного життя, де формується сімейний уклад, відбувається розподіл функцій і ролей, а також виробляється гармонійність у стосунках між партнерами. При цьому С. Голод вважає, що адаптація подружжя до сімейного життя являє собою систему активних і спрямованих дій, орієнтованих на підтримку динамічної рівноваги і забезпечення, при її зміні, можливості еволюції. Автором виділено сім видів адаптації: духовна, психологічна, сексуальна, інформаційна, споріднена, культурна та побутова, які мають ієрархічну структуру і зумовлюються фазою розвитку сім'ї [57]. Також зазначено, що успішність адаптації залежить від особистих особливостей подружжя. Досягнення оптимального її рівня пов'язано зі зменшенням вираженості таких особистісних проявів, як тривожність, експресивність, недовірливість і підозрілість. Тому партнери, які легко пройшли період адаптації, здатні раціонально вирішувати конфліктні ситуації, відрізняються дипломатичністю і конформністю, що сприяє розвитку позитивних подружніх взаємин.

Безумовно, психологічна готовність до емоційних відносин полягає у задоволенні потреб подружжя в ласці, турботі, увазі, взаєморозумінні та інших проявах, тобто в позитивно емоційних почуттях. У. Харлі виділяє п'ять основних потреб, характерних для чоловіків (сексуальне задоволення, супутник по відпочинку, привабливість подружжя, захоплення, ведення домашнього господарства) і жінок (прояв почуттів, товарицькість, чесність, фінансова підтримка) одружених. Провідну роль в емоційних відносинах між подружжям відіграють психологічна культура спілкування, узгодженість у діях, проведення

спільного дозвілля на основі чого формується сімейна субкультура [58].

Розглядаючи психологічну готовність до морально–етичних відносин, можна говорити про те, що кожна особистість має певну систему цінностей, яка обумовлює мотивацію діяльності, поведінки і впливає на розвиток індивідуальних особливостей. Психологічна готовність до моральних відносин розкриває такі критерії, як здатність прийняття нової системи обов'язків і відповідальності; повага прав кожного члена сім'ї; визнання принципу рівності й згоди між подружжям, виконання подружнього обов'язку [61].

Крім перерахованих видів психологічної готовності до подружніх взаємовідносин, відзначений ще один – це орієнтація на народження дітей та їх виховання. З точки зору дослідників, він обумовлюється природним інстинктом самозбереження у вигляді інстинкту продовження роду.

Як зазначає Л. Коростилєва, психологічна готовність до материнства є досить складним особистісним утворенням, що не зводиться до дихотомічної моделі готовність–неготовність. Результатом її досліджень, було виділення чотирьох можливих типів готовності до материнства: відсутність психологічної готовності до материнства (відмова від материнства); готовність до функціонального материнства; готовність до ретрофлексивного материнства; готовність до нумінозного материнства [31].

Як визначає В. Горленко, у структурі психологічної готовності до материнства можна виокремити такі аспекти: мотиваційний аспект (мотив народження дитини, відповідальність за її народження і виховання, почуття обов'язку); оцінний аспект (рефлексія своїй підготовленості та відповідності ролі матері оптимальному образу матері (механізм ідентифікації)); емоційний аспект (емоційне сприйняття ситуації материнства (комфорт / дискомфорт), переважаючий фон настрою, супроводжуючий вагітність і взаємодію з дитиною, задоволеність чи незадоволеність роллю матері); операційний аспект (материнська компетентність: володіння засобами, прийомами, знаннями, навичками, вміннями, необхідними для догляду за дитиною, вміння моделювати власну діяльність); регуляційний аспект (саморегуляція жінки під час вагітності та після народження дитини) [14].

С. Мещерякова психологічну готовність до материнства розглядає як особистісне утворення, стрижнем якої є суб'єктна орієнтація у відношенні до дитини. Основними складовими структури психологічної готовності до материнства є: особливості комунікативного досвіду, отриманого в дитинстві; переживання жінкою вагітності, в тому числі ставлення до ще ненародженої дитини; орієнтація на стратегію виховання та догляду за немовлям. Психологічна готовність до материнства позитивно пов'язана з такими показниками особистісної дорослості, як статева ідентифікація, допінг стратегії, особистісна суверенність і прагнення до самоактуалізації. Чим вище рівень самоактуалізації, тим частіше спостерігається умовне прийняття дитини і тим меншою мірою жінка схильна до інфантилізації своєї дитини [58].

І. Григор'ян в ході проведеного дослідження конкретизувала наукове уявлення про зміст поняття психологічної готовності студенток до материнства і визначила його як інтегральну характеристику особистості, що об'єднує психологічні мотиви, знання і якості, які забезпечують прийняття рішення стати матір'ю, яке проявляється в мотиваційно-ціннісному, емоційно-вольовому, когнітивному, операціонально-поведінковому компонентах [14].

Г. Філіппова в готовності до материнства виокремлює п'ять основних блоків:

1. Особистісна готовність: загальна особистісна зрілість (адекватна статево-вікова ідентифікація; здатність до прийняття рішень і відповідальності; міцна прихильність; внутрішня каузальна атрибуція та внутрішній локус контролю; відсутність залежностей) й особистісні якості, необхідні для ефективного материнства (емпатія; здатність до спільної діяльності, бути тут і тепер; творчі здібності; інтерес до розвитку іншої особистості, до освіти і виховання; вміння отримувати задоволення; культура тіла);

2. Адекватна модель батьківства: адекватність моделей материнської та батьківської ролей, сформованих у своїй родині, по відношенню до моделі особистості, сім'ї та батьківства своєї культури; оптимальні для народження та виховання дитини батьківські установки, позиція, виховні стратегії, материнське ставлення;

3. Мотиваційна готовність: зрілість мотивації на народження дитини, при якій вона не стає засобом статевої ролі, вікової, особистісної самореалізації жінки, утримання партнера або зміцнення сім'ї, компенсації своїх дитячо-батьківських відносин, засобом досягнення певного соціального статусу тощо;

4. Сформованість материнської компетентності: відношення до дитини як суб'єкту не тільки фізичних, а й психічних потреб, суб'єктивних переживань; сенситивність до стимуляції від дитини, здатність до адекватного реагування на її прояви; здатність орієнтуватися для розуміння станів дитини на особливості її поведінки і свій стан; гнучке ставлення до режиму й установка на орієнтацію на індивідуальний ритм життєдіяльності дитини в ранній період її розвитку; необхідні знання про фізичний і психічний розвиток дитини, вікові особливості її взаємодії зі світом; здатність до спільної діяльності з дитиною; навички виховання і навчання, адекватні віковим особливостям дитини;

5. Сформованість материнської сфери. Материнство, як частина особистісної сфери жінки (материнська потребностно-мотиваційна сфера), включає три блоки: емоційно-потребнісний, операціональний, ціннісно-смысловий – зміст яких послідовно формується в онтогенезі жінки (у взаємодії з власною матір'ю й іншими носіями материнських функцій, в сюжетно-рольовій грі в ляльки і сім'ю, у взаємодії з немовлятами до народження своєї дитини, у період статевого дозрівання, у взаємодії з власними дітьми) [23].

Як підкреслює дослідниця, мають бути сформовані необхідні компоненти в емоційно-потребнісній: реакція на всі компоненти гештальту дитинства (фізичні, поведінкові та продуктивно-діяльні особливості дитини); об'єднання компонентів гештальта дитинства на дитині як об'єкті материнської сфери; потреба у взаємодії з дитиною, турботі й догляді за нею; потреба у материнстві (у переживанні відповідних виконанню материнських функцій станів); в операціональній: вербальне і невербальне спілкування з дитиною; адекватний стиль емоційного супроводу взаємодії з дитиною; операції догляду за дитиною з необхідними стильовими характеристиками (впевненість, бережність, ласкавість рухів); у ціннісно-змістовній: адекватна цінність дитини (дитина як самостійна цінність) і материнства; оптимальний баланс цінностей

материнської
інші сфери.

О. Ігнатовою [23] була доповнена п'ятикомпонентна модель формування готовності до батьківства Т. Архіреєвої та О. Федосової шостим компонентом – гендерною ідентичністю чоловіка, а також вивчено реальний вплив сімейного виховного середовища на формування батьківства. Враховуючи системність феномена батьківства, ієрархічність, багаторівневність його структури, автор розглянула розвиток готовності до батьківства у юнаків як відкриту систему, що перебуває в стані рухомої рівноваги з середовищем. Дослідження виявило, що визначальним фактором формування готовності до майбутнього батьківства є склад і виховне середовище батьківської сім'ї, яка за допомогою формування маскулінних / андрогінних / фемінних гендерних рис особистості впливає на мотиваційно–ціннісну сферу юнаків і закладає відповідні подання про майбутню батьківську роль.

Є. Зритнєва визначає такі структурні компоненти готовності до сімейного життя та батьківства: емоційно–цінний, який проявляється в гуманістичній спрямованості особистості, в усвідомленні сім'ї як ціннісного соціального інституту; особистісному осмисленні цінностей сім'ї та шлюбу; визнанні значущості внутрісімейного спілкування і цінності батьківства; інтелектуально–пізнавальний, який зводиться до оволодіння сукупністю знань про сім'ю і шлюб, організацію розумної життєдіяльності сім'ї; дієво-практичний, що виявляється за допомогою зовні спостережуваних умінь, необхідних у сімейному житті: конструктивних комунікативних, гностичних, організаторських; емоційно–вольовий, який передбачає створення оптимальних умов життя в сім'ї для кожного її члена, прояв любові до близьких людей і дітей, розвиток позитивного емоційного настрою [42].

На думку О. Васильєвої [11], психологічна готовність до батьківства – це інтегральна характеристика особистості, рівень якої визначається сформованістю: знань про батьківство як про психологічний і соціальний феномен; способу своїх майбутніх функціональних батьківських ролей; особистісних якостей, що сприяють майбутньому ефективному батьківству;

рефлексії та саморегуляції; позитивного настрою на майбутню дитину; позитивної оцінки себе як майбутнього батька, який самореалізується; особистості, яка самостверджується і саморозвивається.

На думку дослідників, готовність до батьківства – це активно-дієвий стан особистості, установка на здійснення материнської й батьківської поведінки, мобілізованість сил для виконання батьківської ролі, наявність знань, умінь і навичок, налаштованості та рішучість виконувати батьківські функції відповідно до закону й сучасних освітніх тенденцій.

Формування готовності до батьківства передбачає реалізацію однієї з найважливіших сімейних цінностей – цінності батьківства. В якості основних цінностей батьківства вони розглядають цінність стану «бути батьком / матір'ю», яка складається з бажання мати і спільно виховувати дітей, і цінність дітей, що включає: визнання права дитини на батьків, здатних забезпечити їй можливість різнобічного розвитку і благополуччя; визнання самоцінності дитини, цінності свободи та недоторканності її особистості; пріоритетність середньодітності та багатодітності в сім'ї; єдність, свідомість і цілеспрямованість узгодженого виховного впливу на дитину обох батьків із метою забезпечення її фізичного, психічного і соціального здоров'я; пріоритетність соціалізації дитини в сім'ї; підтримку життєдіяльності дітей та інших членів сім'ї через позитивні внутрішньосімейні комунікації, сімейний мікроклімат, що сприяє самозбереженню власного Я кожного члена сім'ї; батьківська самовідданість; синівський (дочірній) борг [28].

Особливості формування у юнаків готовності до сімейного життя досліджувала С. Акутіна. Вона визначає, що формування у юнаків готовності до сімейного життя передбачає формування у них відповідального батьківства. Відповідальне батьківство розуміється автором як духовно-моральна і соціальна потреба особистості, її орієнтація на свідоме й добровільне прийняття відповідальності за свою поведінку в сім'ї та за членів сім'ї, готовність до забезпечення та вихованню дітей; позитивні когнітивні, емоційні і поведінкові відносини в сім'ї; суб'єктивне відчуття себе батьком і усвідомлене формування ціннісних установок батьківства [36].

Дослідниця включає у формування готовності до сімейного життя такі показники: усвідомленість когнітивної складової сімейних цінностей, установок і очікувань батьків, батьківських позицій, почуттів, батьківського ставлення, батьківської відповідальності, стилю виховання; розуміння себе, своїх реакцій, мотивів батьківської поведінки, усвідомлення батьківської складової своєї особистості; розуміння свого чоловіка / дружини, його / її реакцій, мотивів батьківської поведінки; усвідомлення батьківській єдності себе і свого шлюбного партнера, включаючи потребу в батьківській єдності (усвідомлення себе батьками, а не тільки матір'ю і батьком); розвиненість, стійкість і компліментарність компонентів в інтегральній психолого–педагогічній структурі батьківства.

Осмислюючи основу становлення готовності юнаків до сімейного життя, автор визначила її як формування духовно–ціннісного змісту уявлення про сім'ю та культуру шлюбно–сімейних відносин. Вона виокремила основні показники готовності юнаків до самостійного сімейного життя: морально–психологічну та інтелектуально–пізнавальну готовність до сімейного життя (комплекс вимог, обов'язків і стандартів поведінки, якими регулюється сімейне життя); сексуальна вихованість (статеве просвітництво, знання статевої гігієни, психології і фізіології статевих відносин, формування перинатальної культури); соціальні (формування відповідального ставлення до батьківства), медичні (готовність до народження та виховання дітей) і правові знання з основ сімейного законодавства; необхідна економічна і господарська підготовка, що виявляється в розумінні необхідності рівномірної участі всіх членів сім'ї в господарських справах, у наявності трудових навичок ведення домашнього господарства, в умінні організувати побут і дозвілля, створювати затишок в родині, планувати і розподіляти сімейний бюджет [36].

Психологічна готовність до батьківства розглядається як специфічне особистісне утворення, стрижневим утворенням якого є суб'єкт–об'єктна орієнтація у ставленні до майбутніх дітей – свідома, відповідальна поведінка майбутніх батьків, спрямована на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості. В основу психологічної готовності юнаків до

батьківства покладено дані, отримані Р. Овчаровою [41], проте зміст цієї готовності наповнений новою суттю. Готовність юнаків до батьківства складається з таких складових як особистісна, мотиваційна, когнітивна.

Отже, структурна психологічної готовності юнаків до батьківства включає *особистісну* (показники самооцінки, особливості Я–концепції, емпатійні тенденції; специфіка майбутньої батьківської ролі та батьківських позицій; почуття до майбутньої дитини); *мотиваційну* (цінності й мотиви, які спонукають до народження дитини; вираженість потреби в дітях, рівень сформованості ціннісних орієнтацій, спрямованих на створення сім'ї, виховання дітей) та *когнітивну* (оцінка себе як майбутніх батьків і система знань про батьківство (батьківська компетентність), усвідомлення батьківської відповідальності, уявлення про ідеальних батьків та ідеальну дитину) складові.

2.2. Умови формування психологічної готовності до батьківства та їх систематика

Формувальний підхід до розуміння феномену батьківства ґрунтується на вивченні виховного потенціалу сім'ї, коли батьківство є джерелом педагогічних цілей і одночасно засобом їх досягнення. В основі педагогічного підходу лежить вивчення виховних стратегій батьків, покликаних сформувати у дітей систему якостей особистості, поглядів і переконань, які, з одного боку, сприяють виникненню самосвідомості, «Я» як незалежної індивідуальності; з іншого – допомагають включенню індивіда у суспільство, починаючи від первинної соціальної групи та закінчуючи соціальним рівнем [56, с. 125].

У США та інших країнах популярними є ідеї формування батьківських установок Т. Гордона, модель сімейного виховання якого отримала назву «Тренінг ефективності батьків». На її основі свою модифікацію цієї моделі представила М. Єрміхіна, яка наголошує на необхідності підготовки батьків до виховання дитини, спілкування з нею [19, с. 9]. Питання специфіки батьківського виховного впливу і необхідності гармонійного поєднання елементів фемінності й маскулінності перебувало у центрі уваги таких вчених,

як С. Долецький, Б. Кочубей, Д. Луцик, М. Стельмахович.

В умовах незалежної української держави сучасна наука висвітлює широке коло питань батьківського виховання, а саме: з теорії та практики сімейного виховання у зарубіжних країнах, підготовки молоді до сімейного життя, моральний аспект батьківського виховання, виховання дитини в умовах неповної сім'ї, діяльності інституту батьківства, сутності закономірностей взаємодії батьків і дітей, педагогічної культури батьків, підготовки молоді до виконання батьківських та материнських функцій тощо. При цьому в дослідженнях на дану тему підкреслюється, що «основою повноцінного сімейного виховання є усвідомлене відношення подружжя до виконання ними батьківської ролі, яке формується під впливом власних батьків і впливає на якість життя всієї родини» [29, с. 101]. Безумовно, таке усвідомлене ставлення подружжя до виконання ними батьківської ролі проявляється у прийнятті та подальшому дотриманні ними певних стилів сімейного виховання.

Феноменологічна практика базується на чотирьох основних принципах: розуміння, ухилення від суджень, неупередженості та контекстуальності. Щодо феномена батьківства Р. Овчарова трактує ці принципи так:

- принцип розуміння вимагає враховувати вплив суб'єктивного фактору, який визначає переживання і поведінку людини, й на основі цього розуміння дозволяє робити загальні висновки. Цей принцип передбачає лише глибоке проникнення в сутність феномену, міркування, а не однозначне пояснення явища, яке спостерігається;

- принцип ухилення від суджень. Суть його полягає в тому, що під час феноменологічного дослідження має відбуватися абстрагування від звичних стереотипів і шаблонів. Тобто, досліджуючи феномен батьківства, ми можемо допустити багатоваріантність того чи іншого явища, прояву феномена, а не виводити категоричні судження;

- принцип неупередженості та точності опису вимагає виключити вплив суб'єктивного досвіду дослідника, моральних установок та інших оціночних категорій. Точність опису вимагає ретельності у відборі слів і термінів для передачі змісту спостережуваного феномена батьківства;

- принцип контекстуальності передбачає, що феномен батьківства не існує ізольовано, а він є складовою частиною загального сприйняття і розуміння людиною навколишнього світу й себе [41, с. 32].

Цікавої наукової позиції дотримується Р. Овчарова, яка вказує, що «батьківство є багатограним феноменом, який можна розглядати на двох рівнях: як складну комплексну структуру індивіда і як надіндивідуальне ціле, яке, як правило, є сукупним, тобто включає двох осіб, які вирішили дати початок новому життю» [41, с. 57]. Використовуючи принципи системного підходу щодо феномену батьківства, Р. Овчарова констатує таке:

1. Феномен батьківства є системно детермінованим, тобто являє собою відносно самостійну систему, в той же час він є підсистемою по відношенню до системи сім'ї;

2. Батьківство – багатограний феномен, який можна розглядати на двох рівнях: на рівні індивіда (матері та батька) і як надіндивідуальне ціле. Обидва цих рівня одночасно є етапами формування батьківства;

3. Феномен батьківства одночасно з'являється в декількох планах, які розкривають складну структуру його організації. Аналіз та опис батьківства має охоплювати всі плани презентації цього феномену: індивідуально–особистісні особливості дружини або чоловіка, які впливають на батьківство; аналіз батьківства стосовно сімейної системи; аналіз батьківства у взаємозв'язку з батьківськими сім'ями; аналіз батьківства стосовно системи суспільства;

4. Фактори, які впливають на формування батьківства, ієрархічно організовані та представлені на декількох рівнях: макросистема – рівень впливів суспільства; мезосистема – рівень впливу батьківської сім'ї; мікросистема – рівень власної сім'ї; рівень конкретної особистості;

5. Феномен батьківства – явище динамічне, яке включає процеси становлення і розвитку [41, с. 46–49].

Ці підходи реалізуються за допомогою таких принципів:

– принцип природовідповідності, що враховує прояв у батьків природних задатків та інстинктів, які сприяють формуванню родинних почуттів й позитивному ставленню до дітей як продовжувачів роду;

- принцип культуровідповідності, який орієнтує на побудову батьківства з урахуванням як сучасної культури в широкому сенсі, так і з урахуванням національної культури;

- принцип індивідуальності та гендерної рівноваги, що припускає урахування індивідуальних і соціально–культурних особливостей юнаків й дівчат;

- принцип адаптивності, який покликаний гарантувати побудову та виконання батьківської ролі з урахуванням наявних знань і досвіду;

- принцип гуманізації, що орієнтує на розвиток особистості, яка, у відповідності зі своїми установками на життєву перспективу, здатна до самовираження і самоствердження при усвідомленні повної відповідальності за свої вчинки;

- принцип партнерства, який покликаний консолідувати зусилля всіх учасників (педагогів, психологів, медичних працівників, представників правоохоронних органів, соціальних служб, недержавних організацій, засоби масової інформації та ін.);

- принцип системності, який розглядає батьківство як єдність взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів [41].

На думку Р. Овчарової в розвинутій формі феномену батьківства закладені: ціннісні орієнтації подружжя (сімейні цінності); батьківські установки і очікування; батьківське ставлення; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківська відповідальність; стиль сімейного виховання. Всі ці компоненти мають три складові: емоційну, когнітивну і поведінкову та пов'язані між собою в єдину структуру [41, с. 231].

Так, сімейні цінності розглядаються як відносна стійкість цінностей особистісного утворення. Необхідність передачі цінностей від покоління до покоління робить провідною роль батьків у формуванні цінностей дитини. Формування і розвиток батьківських настанов й очікувань впливає на ідеальні та реальні образи дитини й батьків. Формування сімейних цінностей базується на батьківських настановах і очікуваннях, які реалізуються у спрямованості особистості батьків та спрямованості їхньої поведінки. До традиційних

сімейних цінностей належать: шлюб, народження і виховання дітей, багатодітність, розуміння батьківства як творчої самореалізації, високий престиж материнства і батьківства. Батьківське ставлення – навички і форми спілкування батьків, аналіз взаємодії в сім'ї, розвиток поваги до особистості дитини. Усвідомлене сприйняття дитиною батьківського ставлення допомагає її розвитку і корекції. Батьківські почуття – вміння співпереживати почуття членів сімейства, а також спосіб вираження власних почуттів. Батьківські позиції – реальна спрямованість, в основі якої лежить усвідомлена чи неусвідомлена оцінка дитини, яка відображається в способах і формах взаємодії з нею. Батьківська відповідальність – це відповідальність перед соціумом, повне усвідомлення змісту батьківства з громадської та особистої точок зору, розуміння реальних проблем і обов'язків, пов'язаних з батьківством, свідоме вирішення цих проблем, підготовка себе до їх реалізації. Стиль сімейного виховання – найбільш характерні типи ставлення батьків до дитини, певні засоби і методи впливу на неї, які знаходять своє відображення у своєрідній манері спілкування, тактильній взаємодії, моральній підтримці дитини. Це своєрідне поєднання ціннісних орієнтацій подружньої пари, батьківських установок і надій, батьківського ставлення, батьківських почуттів, батьківських позицій і батьківської відповідальності [41, с. 232–234].

При цьому до емоційної, когнітивної і поведінкової складової усвідомленого батьківства, за Р. Овчаровою, має бути додана ще й мотиваційна складова. Адже, як зазначав О. Леонт'єв, мотиваційна сфера – це ядро особистості [41]. Мотивація дуже важлива для виконання будь-якої діяльності – від навчання до виконання професійних обов'язків. Батьківство – це місія подружжя, це діяльність, яку виконують батько чи мати дитини для забезпечення належних умов виховання, розвитку та навчання дитини, тому, як і будь-яка інша діяльність, вона має мати мотиваційну складову.

За О. Смирновою [54] модель батьківства являє собою структуру, що включає неусвідомлювану, частково усвідомлювану і усвідомлювану складові. До усвідомленої складової відносяться батьківські почуття, батьківська відповідальність і стиль сімейного виховання. Частково усвідомлювана

складова структури батьківства – батьківські відносини. Несвідомими складовими є батьківські цінності, установки і позиції. Саме батьківські цінності суттєво впливають на формування усвідомленого батьківства.

Отже, батьківство як соціально–психологічний феномен є відносно самостійною підсистемою в системі сім'ї та являє собою сукупність знань, уявлень і переконань стосовно себе у батьківській ролі.

2.3. Усвідомлене батьківство як основа особистісної самореалізації та гармонійного становлення молоді сім'ї

Атрибутивною якістю батьківства виступає особиста усвідомленість батьків, коли в ситуації системної недовіри до офіційної влади благополуччя дитини в самому широкому сенсі слова стає результатом усвідомленого вибору батьків, їх здатності забезпечити їй максимально комфортне середовище для фізичного, інтелектуального і психологічного розвитку.

Аналіз наукових робіт (Г. Авдіянець, В. Дружинін, М. Єрміхіна, К. Журба, Л. Обухова, Р. Овчарова, А. Співаковська, О. Шаграєва) показав, що в різноманітні умов можна виокремити ряд чинників, які визначають формування батьківства у юнаків (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Чинники формування батьківства у юнаків [32]

	Зовнішні чинники		Внутрішні чинники
	Макрочинники		Мезочинники
	формалізовані	неформалізовані	
чинники	Цілеспрямований вплив з боку державних органів шляхом соціального реагування	Опосередковані дії суспільства	Вплив батьківської сім'ї та сімейного виховання
			Особливості особистості юнаків

показники	<ul style="list-style-type: none"> - тип культури; - економічна ситуація в суспільстві; - соціальні норми ставлення до батьківства і материнства; - заклади освіти; - репродуктивні норми 	<ul style="list-style-type: none"> - засоби масової інформації; - твори мистецтва і культури; - Інтернет–простір та соціальні мережі 	<ul style="list-style-type: none"> - сімейні традиції; - сімейні цінності; - сімейна атмосфера; - провідна діяльність родини; - ціннісні орієнтації та установки батьків 	<ul style="list-style-type: none"> - Я–концепція (образ Я, самооцінка, самовідчуття); - самовизначення (сміслові засоби (ідеал, образ майбутнього, образ ідеальної дитини, образ ідеального батька), цінності); - батьківські установки, батьківські очікування, батьківські почуття, батьківська позиція; - батьківська відповідальність і стиль сімейного виховання; - емпатія; - потреба в дітях
------------------	--	---	---	---

Виділяють такі рівні систем факторних впливів на формування усвідомленого батьківства: макросистема, або рівень суспільних впливів; мезосистема, або рівень впливу батьківської сім'ї; мікросистема, або рівень власної сім'ї; індивідуальний рівень, або рівень конкретної особистості [32]. Причому фактори, які визначають формування батьківства, автори поділяють на зовнішні та внутрішні. Група зовнішніх чинників обумовлена сукупністю зовнішніх впливів, які можна поділити на кілька рівнів. Внутрішні чинники – це особливості особистості, це індивідуальність людини. Зовнішні та внутрішні фактори можна співвіднести з виділеними вище рівнями. Зовнішні фактори – це фактори макросистеми, мезосистеми й мікросистеми. Внутрішні фактори – це фактори індивідуального рівня.

Оскільки об'єктом дослідження є психологічна готовність юнаків до усвідомленого батьківства, то фактор мікросистеми – вплив власної сім'ї, буде відсутній, тому що у юнаків ще немає власної сім'ї і вони живуть у батьківській родині. Це збігається з підходом А. Петровського, згідно з яким на первісному рівні відбуваються процеси інтеріоризації, що протікають на суб'єктивно–особистісному рівні. Він складається ще до початку сімейного життя, до моменту народження дитини. У його формуванні беруть участь: фактори макросистеми (рівень суспільства), фактори мезосистеми (рівень батьківської

сім'ї), фактори рівня конкретної особистості [6].

Щодо зовнішніх чинників, як зазначає М. Єрміхіна [19], суспільний вплив необхідно розглядати з точки зору соціального регулювання (формалізована сторона) і з точки зору опосередкованого впливу (неформалізована сторона) на формування батьківства. Формалізована сторона соціального регулювання розглядається як соціальне управління «системи цілеспрямованого впливу з боку державних органів на репродуктивну мотивацію сім'ї, спрямованість, матеріальне і моральне стимулювання народжуваності в рамках демографічної політики» [7, с. 36].

До зовнішніх факторів, які стосуються об'єктивних умов життєдіяльності сім'ї, у кроскультурних дослідженнях (І. Кон, М. Мід, І. Степанов) відносять такі групи умов: суспільно-економічні фактори (спосіб виробництва, панівна ідеологія, форма власності тощо), культурне середовище (освіченість або міра залучення людей до духовних цінностей суспільства і цивілізації взагалі, рівень дійсних умов для всебічного розвитку особистості), природно-географічні особливості (Л. Обухова, О. Шаграєва) [3; 17 та ін.]

Проте, як зазначає І. Мошкова, сучасне батьківство під впливом соціально-економічних умов сьогодення ослаблене, бо спостерігається дефіцит батьківської любові [12]. Криза батьківства, яка яскраво виявляється у сучасному світі є кризою традиційного батьківства та материнства.

Як пише Р. Овчарова, посилаючись на наукові позиції І. Кона [30], відбувається переорієнтація життєвих ролей чоловіка та жінки, змінюються соціокультурні стереотипи маскулінності і фемінності, які задаються зміною культурної парадигми в сучасних умовах. Сучасна ситуація така, що переплітаються традиційні риси жіночності і мужності. Слабшає колишня поляризація статевих ролей та, пов'язаних з ними, соціокультурних стереотипів [41, с. 217]. Даний процес супроводжується, на думку Н. Зеленської, зниженням соціальної значущості материнства і батьківства [20].

Формалізований вплив системи суспільства, здебільшого, усвідомлюється особистістю відповідно формуванню батьківства в певній мірі шляхом соціального регулювання. Неформалізований вплив усвідомлюється слабо,

проте, його значущість у формуванні батьківства більш виражена. Такий вплив суспільства здійснюється через весь комплекс соціальних впливів, які відображаються в системі ціннісних орієнтацій і установок індивіда, таких як засоби масової інформації, твори мистецтва й культури. Головним сучасним неформалізованим засобом впливу став Інтернет та соціальні мережі.

Аналіз літератури дозволяє виокремити особливості впливу веб–простору на готовність юнаків до батьківства: негативне ставлення до чесноти і ранній вступ до статевого життя; за допомогою величезної кількості сексуальних образів мас–медіа підштовхують дівчат бути сексуальними і привабливими. Їм пропонується тільки один сценарій поведінки – сценарій експлуатації чоловічого сексуального бажання. Вони впевнені, що контролюють ситуацію, не розуміючи, що поступово перетворюються на сексуальні об’єкти; агресивне медіасередовище, нав’язуючи свої стандарти зовнішності, впливає на самовідчуття юнаків, на їх сексуальність і стосунки з протилежною статтю; загальна не готовність підростаючого покоління до усвідомленого батьківства, яке підтверджується 50% розлучень серед молодих сімей, збільшенням соціальних сиріт, зменшенням кількості народжених дітей; знижується довірливість відносин між батьками та дітьми, скорочуються можливості батьківського контролю. Діти перестають звертатися до батьків за допомогою і порадою, виникає процес відчуження між поколіннями в сім’ї; існує спроба створення сайтів, спрямованих на формування усвідомленого батьківства, зокрема: Центр свідомого батьківства SWEET Дитя було створено у Львові у 2005 р. за підтримки Асоціації свідомого батьківства України (Громадська організація «Асоціація свідомого батьківства»). Віртуальний простір здатний, як мінімум, серйозно вплинути на розвиток дитини та формування її світогляду, а, як максимум, – створити майбутніх усвідомлених батьків [35].

Проаналізуємо особливості впливу внутрішніх факторів на формування усвідомленого батьківства юнаків. Найбільшу розробленість представляють репродуктивні установки і репродуктивна поведінка особистості (А. Антонов, В. Бойко, В. Борисов, А. Кузьмін, Л. Савінов та ін.). В. Горленко [14] зазначає, що велику роль відіграють внутрішні суб’єктивно–психологічні чинники

формування батьківства. До них належать: ціннісний фактор, фактор синтезу свобод, фактор дружелюбного компромісу, фактор партнерства. Г. Філіппова вказує на емпатію, як одну з особистісних якостей, необхідних для ефективного материнства [58]. М. Семерикова [53] підкреслює важливість емпатійного комплексу якостей для виконання психотерапевтичної функції шлюбу.

Внутрішніми особистісними факторами батьківства, як визначають І. Бусигіна і Т. Павлова, є Я–концепція (образ Я, самооцінка); самовизначення (сміслові засоби (ідеал, образ майбутнього, образ ідеальної дитини, образ ідеального батька), цінності); батьківські установки, батьківські очікування, батьківські почуття, батьківська позиція; батьківська відповідальність і стиль сімейного виховання; батьківська роль; потреба в дітях [10].

Провідним механізмом формування уявлень про майбутнє батьківство в юнацькому віці є процес статево–рольової ідентифікації в родині, який проявляється у бажанні відтворити модель батьківської сім'ї у своєму майбутньому шлюбі, при цьому форми батьківських взаємовідносин стають еталонними, хоча не завжди є такими [21].

Виокремлено дві групи чинників, які впливають на формування психологічної готовності особистості до усвідомленого батьківства – зовнішні та внутрішні. До зовнішніх чинників належать:

- макрочинники – як цілеспрямований вплив з боку державних органів шляхом соціального реагування (формалізовані чинники), до яких віднесено тип культури, економічну ситуацію в суспільстві, соціальні норми ставлення до батьківства і материнства, вплив закладів освіти, репродуктивні норми, а також опосередковані дії суспільства (неформалізовані чинники), до яких належать засоби масової інформації, твори мистецтва і культури, вплив Інтернет–простору та соціальних мереж;

- мезочинники – вплив батьківської сім'ї та сімейного виховання (сімейні традиції, сімейні цінності, сімейна атмосфера, провідна діяльність родини, ціннісні орієнтації та установки батьків) й індивідуальні чинники – це особистості особливості, як–то: Я–концепція, самовизначення (сміслові засоби (ідеал, образ майбутньої сім'ї, образ ідеальної дитини, ідеального батька),

цінності); батьківські установки, очікування, почуття, позиція; батьківська відповідальність і стиль сімейного виховання; емпатія; потреба в дітях.

Висновки до розділу 2

Батьківство як соціально–психологічний феномен є відносно самостійною підсистемою в системі сім'ї та являє собою сукупність знань, уявлень і переконань стосовно себе у батьківській ролі. Структура психологічної готовності юнаків до батьківства включає особистісну (показники самооцінки, особливості Я–концепції, емпатійні тенденції; специфіка майбутньої батьківської ролі та батьківських позицій; почуття до майбутньої дитини); мотиваційну (цінності й мотиви, які спонукають до народження дитини; вираженість потреби в дітях, рівень сформованості ціннісних орієнтацій, спрямованих на створення сім'ї, виховання дітей) та когнітивну (оцінка себе як майбутніх батьків і система знань про батьківство (батьківська компетентність), усвідомлення батьківської відповідальності, уявлення про ідеальних батьків та ідеальну дитину) складові. Атрибутивною якістю батьківства є особиста усвідомленість батьків, коли в ситуації системної недовіри до офіційної влади благополуччя дитини в широкому сенсі слова стає результатом усвідомленого вибору батьків, їх здатності забезпечити максимально комфортне середовище для фізичного, інтелектуального і психологічного розвитку.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ЮНАКІВ ДО БАТЬКІВСТВА

3.1. Програма та методики дослідження психологічної готовності юнаків до батьківства

Для дослідження особливостей психологічної готовності юнаків до батьківства обрані методики, які дозволили оцінити особливості структурних складових такої готовності (особистісної, мотиваційної та когнітивної). При цьому, ці методики є валідними, відповідають віковим критеріям юнаків й дають можливість оцінити особливості психологічної готовності як за якісними, так і за кількісними показниками.

Вивчення особистісної складової психологічної готовності юнаків до батьківства здійснювалося за допомогою опитувальника «Батьківські позиції» (Є. Пороцька, В. Спиридонов). Специфіка мотиваційної складової соціально–психологічної готовності юнаків до усвідомленого батьківства вивчалися за допомогою анкетування (анкета «Ставлення до майбутньої дитини») та методики «Ваша потреба в дітях» (О. Сізанов), методики «Батьківський твір» (Г. Бурменська, О. Захарова, О. Карабанова, Г. Шведовська)).

Для визначення особливостей когнітивної складової психологічної готовності юнаків до батьківства застосовані анкета «Уявлення про сімейну та батьківську ролі», модифікована методика незакінчених ситуацій (МНС) для діагностики компетентності майбутніх батьків (Н. Міхеєва). Комплекс обраних методик для емпіричного дослідження особливостей психологічної готовності юнаків до батьківства представлений у табл. 3.1.

У якості дослідницького методу було застосоване анкетування (анкети «Ставлення до майбутньої дитини», «Уявлення про сімейну та батьківську ролі», Додатки А-Б), яке дозволило виявити ступінь цінності дитини для майбутніх батьків, тип батьківського ставлення до майбутньої дитини, рівень знань майбутніх батька та матері про виховання й розвиток дітей.

Таблиця 3.1

**Методики дослідження психологічної готовності юнаків
до батьківства**

Складові готовності юнаків до батьківства	Методики дослідження
Особистісна	Опитувальник «Батьківські позиції» (Є. Пороцька, В. Спиридонов)
Мотиваційна	Анкета «Ставлення до майбутньої дитини» Опитувальник «Ваша потреба в дітях» (О. Сізанов) Методика «Батьківський твір» (Г. Бурменська, О. Захарова, О. Карабанова, Г. Шведовська)
Когнітивна	Анкета «Уявлення про сімейну та батьківську ролі» Модифікована методика незакінчених ситуацій (МНС) для діагностики компетентності майбутніх батьків (Н. Міхеєва)

Анкета «Ставлення до майбутньої дитини» містила три блоки питань. Аналіз проводився за виокремленими складовими психологічної готовності до батьківства у юнаків (особистісної, мотиваційної, когнітивної). Цінність дитини для батьків аналізувалася за такими критеріями: висока цінність визначалася при наявності самостійної цінності дитини для батьків; знижена цінність визначалася при наявності обумовленості іншими цінностями (наприклад, забезпечення сімейного й соціального стану; свого майбутнього; сприйняття дитини, як засобу залучення партнера, як засобу самореалізації; задоволення

потреби в об'єкті емоційного впливу.

При аналізі батьківського ставлення до дитини використовувалися такі критерії: позитивне емоційне ставлення (з орієнтацією на себе й одночасно на стан дитини); негативне емоційне ставлення (негативне ставлення до дітей); відсторонене ставлення (байдужність стосовно дитини).

Виокремлені блоки включали питання на визначення рівня особистісної готовності до батьківства. Питання першого та другого блоків дозволяли виявити сформованість установок на стратегію виховання; усвідомлення відповідальності за розвиток дитини й свою майбутню батьківську позицію; готовність переборювати труднощі, пов'язані з народженням і вихованням дитини. Третій блок питань був спрямований на виявлення рівня знань майбутніх батьків про особливості розвитку й виховання дітей. Питання цього блоку дозволяли виявити ступінь сформованість установок на стратегію виховання; усвідомлення відповідальності за розвиток дитини й свою батьківську позицію; готовність переборювати труднощі, пов'язані з народженням і вихованням дитини. Текст анкети наведено у Додатку А.

Якщо перша анкета визначала ставлення до майбутньої дитини, то друга дозволяла розкрити уявлення про сімейну та батьківську ролі у юнаків. Текст анкети «Уявлення про сімейну та батьківську ролі» наведено у Додатку Б.

Як показав попередній аналіз, в контексті вивчення дитячо–батьківської взаємодії та її впливу на психічний розвиток дитини дошкільного віку розглядаються різні точки зору щодо структури батьківської позиції. порушується проблема неправильного виховання, його зв'язки з дитячими неврозами. Також представлені різні класифікації стилів виховання і моделей поведінки, у тому числі ті, що сприяють аномальному розвитку. Отримані дослідниками різних напрямків результати свідчать, що існує два основних параметри ставлення батьків до дитини, які впливають на її розвиток.

Є. Пороцька та В. Спиридонов пропонують авторську модель батьківської позиції по відношенню до дитини і процесу її психічного розвитку, що включає в себе ставлення до розвитку дитини: прийняття необхідності своєї активної участі в цьому процесі або відсторонення від нього («прийняття –

неприйняття» у більшості авторів, «я потрібен, мене кохають – я не потрібен, мене не кохають» у Г. Хоментаскаса). В якості іншого параметра виступають способи впливу батьків на розвиток дитини (контроль і вимоги, які в більшості дослідників визначаються як чинники батьківської позиції, демократичний і авторитарний стилі виховання А. Болдуїна, терпимість/стримування в моделі Е. Шефера, рівень спілкування у Д. Баумрінд), які враховують особливості віку і сприяють найбільш повній реалізації, або спрямовані на прискорення розвитку і не враховують вікові особливості дитини. Таким чином, емоційне ставлення до дитини і способи впливу на неї виступають головними складовими батьківської позиції, що в значній мірі впливають на її розвиток [38].

Для позначення способів впливу, які враховують вікові особливості дитини та спрямовані на розширення її можливостей, Є. Пороцька і В. Спиридонов використовували термін «ампліфікація», введений О. Запорожцем. Відповідно до його концепції самоцінності, основний шлях розвитку дитини – це ампліфікація, тобто її збагачення, наповнення найбільш значущими формами і способами діяльності. У роботах автора протилежне розуміння розвитку отримало назву акселерації, тобто раннього, форсованого навчання маленької дитини без урахування її вікових особливостей.

На підставі цього був розроблений опитувальник, в якому в якості шкал виступили ці два параметри. Опитувальник спрямований на діагностику позиції батьків щодо психічного розвитку майбутніх дітей, та рекомендований авторами для використання в дослідницькій і практичній діяльності. Інструкція, текст та рекомендації щодо обробки даних наведено в Додатку В.

По кожній шкалі підраховується кількість позитивних і негативних відповідей окремо для кожного полюса шкали. Потім підраховуються два показники: загальний бал за шкалою А і загальний бал за шкалою В. Загальний бал за шкалою А дорівнює різниці двох сум: 1) відповідей на питання, які характеризують позицію «ампліфікація», і 2) відповідей на питання, що характеризують позицію «акселерація». Аналогічним чином підраховується загальний бал для шкали В. Він дорівнює різниці сум відповідей на питання, які характеризують позицію «активність», і відповідей, що характеризують

позицію «пасивність». При цьому пункти опитувальника 1, 3, 6, 8, 9, 10, 13, 14 відносяться до шкали А; до шкали В – 2, 4, 5, 7, 11, 12, 15, 16.

Інший напрямок аналізу стосувався виявлення тверджень опитувальника, які потребують переформулювання. З цією метою проаналізовано відповіді батьків по кожному пункту. З'ясувалося, що серед запропонованих тверджень не було таких, які викликали одностайну згоду чи незгоду у всіх респондентів. Таким чином, тверджень, що підлягають заміні, виявлено не було.

Аналіз отриманих даних також був спрямований на виявлення можливого зв'язку двох параметрів батьківської позиції: ставлення до розвитку (активна або пасивна позиція) і розуміння його як процесу акселерації або ампліфікації. Коефіцієнт кореляції Пірсона між шкалами виявився статистично незначущим, що свідчить про відсутність зв'язку між розглянутими параметрами. Це дозволяє використовувати їх як дві незалежні шкали при діагностиці батьківської позиції.

Діагностика вираженості потреби в дітях у юнаків проводилася за допомогою тесту «Ваша потреба в дітях» А. Сізанова [38]. Основою тесту є незакінчене речення «Народження дитини – це ...», далі йдуть 26 тверджень, на які респондентам пропонують відповісти, якщо вони згодні – так, не згодні – ні. Детально текст тесту і ключ до нього представлені у Додатку Г. У результаті обробки результатів можна виявити у юнака одну з двох тенденцій: виражена потреба в майбутньому мати дітей (якщо результат для дівчат більше 20 балів, для юнаків – більше 18) і не виражена потреба в дітях (якщо результат для дівчат менше 20 балів, для юнаків – менше 18). Очевидно, що високому рівню розвитку мотиваційної складової психологічної готовності до батьківства буде відповідати вираженість потреби в дітях.

Також застосовувалася методика «Батьківський твір» (Г. Бурменська, О. Захарова, О. Карабанова, Г. Шведовська) [38], яка є однією з найбільш інформативних і досить надійних технік, що дозволяють продіагностувати особливості батьківської позиції, виявити особливості сприйняття й переживання майбутніми матір'ю та батьком характеру відносин і взаємодії з дитиною. Крім того, вона дозволяє виявити особистісні особливості самих

респондентів. Базовою темою батьківського твору була тема відкритого типу «Я і моя майбутня дитина». Тема твору задавалася у відкритій формі, без конкретизації того змісту, який має бути представлений. Юнакам пропонувалося написати все, що вони хочуть, вважають за потрібне та важливе. Час написання твору не обмежувався.

Значимими для інтерпретації твору й інформативними були особливості прийняття завдання, обсяг твору, мова й стиль оповідання, підкреслення в тексті, малюнки в тексті. Категорична відмова виконати завдання може бути розцінена як прояв психологічного захисту і бар'єрів на шляху усвідомлення своїх взаємин з дитиною. Наполегливі питання про зміст твору, які ставляться після повторення дослідником інструкції, свідчать про високу соціальну тривожність й особистісну неготовність юнаків до майбутнього батьківства.

Малий обсяг може бути інтерпретований як неприйняття завдання, пасивна відмова від його виконання або чисто формальне виконання завдання. Надмірно великий за обсягом твір відображає високу емоційну включеність автора. Можуть бути виділені такі форми оповідання: канцелярська (нагадує автобіографічно–канцелярську характеристику, формальну за змістом) може розцінюватися як показник значної дальності дистанції у взаємодії з майбутньою дитиною, труднощів у спілкуванні з нею; чисто описова форма, що, як правило, не містить інформації про проблеми і скарги батьків; проблемна форма характеризується мінімальним описом властивостей і якостей дитини та стійкою фіксацією на можливих проблемах, пов'язаних із її народженням; описово–проблемна форма припускає розумне співвідношення інформаційних описів і постановки проблем виховання майбутньої дитини.

Підкреслення в тесті дозволяють авторові розставити акценти й виділити основні значеннєві моменти. Іноді підкреслення відображає прагнення автора покласти відповідальність за виниклу колізію на себе, на іншого члена родини або майбутню дитину. Малюнки в тексті можуть являти собою начерки, або тематичний малюнок. У першому випадку малюнки свідчать про наявність внутрішніх бар'єрів і захистів, у другому – про емоційну зануреність в майбутні батьківсько–дитячі відносини.

Структурування простору аркуша подає інформацію про індивідуально–особистісні особливості автора твору. Тут указуються повнота заповнення простору аркуша, використання полів, лінійок для розташування рядків, використання абзацу й нового рядка. Суцільний неструктурований текст є індикатором емоційного захоплення проблемою, імпульсивності автора й втрати контролю. Поля й лінійки – показник гіперсоціалізованості автора, його орієнтації на пріоритетність соціальних норм і правил.

Найбільш важливі для інтерпретації батьківських творів змістовні показники. До них належать: відповідність твору заданій темі; співвідношення трьох планів твору; використання у творі імені майбутньої дитини; опис можливої історії розвитку дитини, її індивідуально–особистісних якостей і переваг, особливості взаємин дитини з автором твору й інших членів родини; оцінка дитини; відношення автора до майбутньої дитини; опис системи виховання, реалізованої батьками, і оцінка її ефективності.

Відповідність твору заданій темі – важливий показник прийняття завдання. Відступ від теми твору можуть свідчити про сховане відкидання майбутньої дитини і актуалізації захисних механізмів.

Ім'я майбутньої дитини, використовуване у творі, містить важливу діагностичну інформацію про особливості емоційного прийняття дитини майбутніми матір'ю/батьком, обраної ними позиції у взаємодії з дитиною, ступеня близькості–дальності батьків і дитини. Так, зменшувальна форма імені дитини може мати ніжний або зневажливий відтінок, що дозволяє судити про особливості емоційного ставлення майбутніх батьків до дитини. Ніжні прізвиська можуть розцінюватися як свідоцтво емоційної значимості дитини для родителя. Уникання імені дитини у творі свідчить про недостатнє прийняття самоцінності дитини матір'ю/батьком. Зайва часта заміна імені дитини займенником «він» («вона») у творі може бути фактом емоційного відбиття дитини матір'ю/батьком.

Відомості про історію розвитку дитини. Негативне емоційне ставлення до минулого може бути інтерпретоване як свідоцтво невирішеного конфлікту, хронічної фрустрації, психологічної травми. Песимізм у сприйнятті сьогодення

– прояв стресу, депресії, фрустрованості батька/матері, тривожність відносно майбутнього – як прояв виховної непевності матері/батька.

Опис якостей і переваг дитини. Вибірковість батьків у виділенні певного сполучення якостей, що характеризують дитину (фізичні особливості й зовнішність дитини, формально–біографічні відомості, опис знань, умінь, навичок дитини, її досягнень, особливості поведінки, спілкування, виконання вимог батьків, опис інтелектуальних, морально–вольових й емоційно–вольових якостей, особливості статево–рольової ідентичності), багато в чому відображає значимість цих властивостей для самих майбутніх батьків і дозволяє судити про обрані ними цінності виховання.

Оцінка дитини у творі може бути присутньою як у прямій, так й у непрямій формі. Оцінка може бути позитивною, негативною, амбівалентною, з більшим або з меншим ступенем диференційованості. Баланс позитивних і негативних оцінок дозволяє судити про інтегральну оцінку дитини. «Наклеювання ярликів», однозначно–негативна, зневажлива оцінка вказує на неповагу особистості майбутньої дитини матір'ю/батьком, її відкидання ними.

Опис особливостей типу батьківського виховання може включати відкрите декларування цінностей і пріоритетності цілей виховання. Варто звернути увагу на методи заохочення й покарання майбутньої дитини. Варто також звернути увагу на висловлення матері/батька про подібність або розходження системи виховання, і тих методів, які застосовувалися стосовно матері/батька, коли вони були дітьми, у їх родин.

Дослідження уявлень про батьківство юнаків вивчалось за допомогою анкетування (анкета «Уявлення про сімейну та батьківську ролі») та модифікованої методики незакінчених ситуацій (МНС) для діагностики компетентності майбутніх батьків (Н. Міхєєва).

Важливо усвідомлювати, що батьки, шлюб яких склався благополучно, які не мають проблем з вихованням дітей, дають дітям приклад того, як мають будуватися спільні дії чоловіка і дружини у вихованні дітей. Погоджені дії батьків є найважливішою передумовою успішного формування уявлень про майбутнє батьківство. На підставі ряду досліджень можна констатувати

наявність неусвідомлених тенденцій до повторення у новоствореному шлюбі моделі родини своїх батьків, до відтворення моделі відносин батьків до дітей у власній родині, копіювання досвіду батьківської сім'ї.

Сім'я є для людини групою співвідношення, вона ідентифікується з нею, створює і зберігає прийняті в ній погляди, установки, звичаї, зразки поведінки і спілкування. Дитина засвоює свою майбутню батьківську та подружню роль, ототожнюючи (ідентифікуючи) себе з батьком тієї ж статі. Основним механізмом формування уявлень про батьківство є процес ідентифікації. Ідентифікація є придбання, чи засвоєння цінностей, ідеалів, ролей, моральних якостей значущого іншого (моделі), особливо батьків, у ній відтворюється залежна поведінка у відсутності батьків, процес ідентифікації відбувається стихійно, без цілеспрямованого навчання з боку батьків.

На основі використання компетентнісного підходу створена діагностична методика оцінки батьківської компетентності (МНС). Було визначено поняття батьківської компетентності як системи знань, установок, навичок і умінь, що забезпечують батькові (майбутньому батькові) можливість ефективної взаємодії з дитиною. Основна ознака компетентної і ефективної батьківської поведінки – здатність забезпечити позитивний напрямок когнітивного, емоційного, соціального та особистісного розвитку дитини. Відповідно, батьківська компетентність розуміється як градуальна характеристика, що змінюється від низького рівня до високого.

Серйозним питанням при створенні методики було визначення та опис індикаторів компетентної батьківської поведінки. Створюючи такі описи, автор спиралася на гуманістичний підхід до розуміння конструктивної дитячо–батьківської взаємодії. Завдання батьків в руслі гуманістичного підходу вбачаються в сприянні всебічному розвитку дитини – її самостійності, активності, ініціативності, позитивного самосприйняття, впевненості в собі, здатності до співпраці, здатності співпереживати іншим, розуміти їх тощо. Тому за еталонні приймалися ті поведінкові прояви, які відповідали цим напрямкам дитячого розвитку (високий рівень компетентності юнака як майбутнього батька).

В основі батьківської компетентності лежить цілий комплекс знань, установок, цінностей, навичок батьків. При створенні МНС було зроблено логічне припущення: припустили, що, виявляючи свою компетентність в реальній взаємодії, батько обов'язково повинен використовувати свої імпліцитні уявлення про те, як правильно взаємодіяти з дитиною. Якщо ці уявлення справді обґрунтовані, спираються на ідеї рівноправності, поваги дитини, уваги до її почуттів тощо, тоді і реальна поведінка батьків може бути компетентною, хоча й не обов'язково буде такою в силу, наприклад, емоційних труднощів. Якщо ж імпліцитні батьківські уявлення самі по собі не вписуються в гуманістичний підхід до взаємодії з дітьми, то батьківська поведінка априорі не може бути компетентною. Тому для визначення потенціалу батьківської компетентності тестувалися саме уявлення батьків про те, як треба реагувати на дитячу активність (в широкому сенсі слова). Було отримано 198 ситуацій, які були оцінені двома незалежними експертами – психологами–практиками – на предмет реалістичності і поширеності в практиці роботи з батьками та дітьми.

Слід зазначити, що жодна з вигаданих ситуацій не була відкинута за ознакою нереалістичності. Багато ситуацій повторювалися, що є додатковим свідченням їх екологічної валідності. Додатковою умовою була необхідність сконструювати ситуації з області взаємодії з дітьми однієї з трьох вікових груп – дошкільнят (3–6 років), школярів (7–10 років) і підлітків (11–16 років). Ця умова впливала з припущення про те, що батьківська компетентність має свої варіації в зв'язку з віком дітей (іншими словами, діти різного віку у зв'язку з особливими завданнями свого розвитку вимагають від батьків різних умінь).

У результаті емпіричного аналізу Н. Міхеєва виділила чотири психологічно різних типи ситуацій взаємодії батьків з дитиною. Для кожного типу ситуацій існує свій набір адекватних реакцій батька (майбутнього батька), оскільки психологічний зміст ситуацій різниться. Батько має вміти правильно розпізнавати тип ситуації і використовувати відповідний йому тип компетентного реагування. Загальна компетентність батьків полягає у володінні компетенціями і в їх адекватному застосуванні відповідно типу ситуації. У такому випадку взаємодія дитини з батьками забезпечує йому

сприятливі умови для розвитку.

У методиці респондентам пропонується вирішити такі типи ситуацій:

1. Дії або реакції дитини, що виражають протест щодо озвучених меж поведінки. Приклад ситуації взаємодії з дитиною, яка підпадає під даний тип: «Шестирічна Іра збирається на новорічне свято в дитячий сад. Напередодні було вирішено, яке плаття вона надіне. Але вранці Іра каже, що не одягне його, оскільки приготоване плаття їй не подобається».

2. Вираз дитиною бажань, що порушують встановлені в сім'ї межі допустимого. Приклад: «Лейла, перебуваючи на прогулянці, незважаючи на те, що час вже пізній, плаче, благає дозволити погуляти ще трохи».

3. Прояви власної активності дитини. Приклад: «Саша 17 років говорить мамі: «Завтра до нас на вечерю я запросив Марину. Ми зустрічаємося з нею вже тиждень, і тому я хочу познайомити її з тобою і татом».

4. Прямий чи непрямий вираз дитиною фізичних чи моральних страждань. Приклад: «Шестирічний Антоша недавно навчився кататися на велосипеді. Крутячи педалі, він зловив гаву і ... впав. Джинси розірвалися, колінка обідрана. Антоша плаче: «Боляче! Штани порвалися!» [38].

Детально ситуації методики МНС представлені у додатку .

Слід зазначити, що ці чотири типи ситуацій виділилися на матеріалі дошкільнят, школярів і підлітків, що свідчить про їх універсальність. Особливо хочеться прокоментувати 1 і 2 типи проблемних ситуацій. Спочатку вони були об'єднані в один тип (порушення кордонів), проте стало ясно, що, незважаючи на зовнішню схожість дитина, яка порушує кордони – психологічно вони різні. У першому типі ситуацій дитина демонструє протест щодо домовленостей і правил, відмовляється їх виконувати, коли вони озвучені, названі, вказані, а в другому вона висловлює бажання (просить, вимагає, наполягає), не узгоджується з правилами і домовленостями. Таким чином, модель батьківської компетентності передбачає виділення основних типів ситуацій взаємодії з дітьми і визначення відповідного їм кола конструктивних реакцій батьків, які забезпечують можливість для розвитку дитини.

Для кожного типу ситуації автор розглядає групи батьківських

компетенцій.

1. Дії або реакції дитини, що виражають протест щодо озвучених кордонів поведінки. При вирішенні ситуацій цього типу високий рівень батьківської компетентності передбачає наявність наступних умінь: вміння описати дії дитини; нагадати правило, пояснити його коротко і доступно; вказати на невідповідність правилом; висловити свої почуття з приводу поведінки дитини; попередити про санкції.

2. Вираз дитиною бажань, що порушують встановлені в сім'ї межі можливого і допустимого. При вирішенні ситуацій цього типу високий рівень батьківської компетентності передбачає наявність наступних умінь: визнати словесно право дитини бажати свого; вказати позитивний аспект у бажанні дитини; нагадати правило; пояснити причину заборони; запропонувати альтернативу.

3. Прояви власної активності дитини. При вирішенні ситуацій цього типу високий рівень батьківської компетентності передбачає наявність наступних умінь: описати дії, вчинені дитиною; оцінити дії дитини, похвалити – словесно і/або фізично; висловити свої позитивні почуття; вказати на межі поведінки, якщо активність дитини їх порушує; запропонувати видозміну активності, яка не порушувала б кордонів.

4. Прямий чи непрямий вираз дитиною фізичних чи моральних страждань. При вирішенні ситуацій цього типу високий рівень батьківської компетентності передбачає наявність наступних умінь: здатність висловити співчуття, пошкодувати, в тому числі використовуючи і фізичний контакт; дати дитині можливість висловити свої переживання вільно і повно, розпитуючи її; обговорити можливі або необхідні варіанти поведінки дитини, причини події.

За дизайном методика являє собою набір з 20-ти ситуацій, що пред'являються батькові або майбутньому батьку. Від випробуваного потрібно закінчити опис ситуації реакцією батька. Вказується, що потрібно записувати найкращу, зразкову, правильну реакцію з точки зору юнака.

У додатку Д представлені всі три форми тесту – проблемні ситуації в аспекті взаємодії батьків з дошкільнятами, школярами середньої школи та

підлітками. Вони відрізняються змістом ситуацій та пропорцією ситуацій різного типу. Різниця пропорцій стала наслідком емпіричного аналізу кількості ситуацій тієї чи іншої категорії для даного віку в відповідях досліджуваних. Передбачається, що ця пропорція може відображати відносну частоту і суб'єктивну значимість проблем того чи іншого типу (порушення кордонів, прояву активності тощо).

Методика передбачає використання двох паралельних форм так, щоб стать дорослого персонажа в історії збігалася зі статтю респондента (дівчина чи юнак). Оцінка рівня компетентності батьків відбувається як зіставлення їх відповідей з еталонними. Як приклад Н. Міхеєва приводить обробку відповідей батьків на ситуацію прояву дитиною власної активності: «П'ятирічного Мішу прийшли забирати додому з дитячого саду. Він вибігає радісний з групи і повідомляє важливу новину. Сьогодні він навчився сам зав'язувати шнурки на черевиках. Міша радісно стрибає по роздягальні. Він дуже задоволений собою. Міша починає показувати, як треба зав'язувати шнурки. Збори додому затримуються. Реакція мами (тата): ...».

Відповіді досліджуваних на 20 ситуацій, вимовлені вголос, фіксуються адміністратором тестування (в цьому випадку можливо фіксувати і час реакції, й спонтанні коментарі), та піддаються обробці за спеціальною схемою.

Компетентні реакції: описати дії, вчинені дитиною; оцінити дії дитини, похвалити – словесно і/або фізично; висловити позитивні почуття з приводу досягнень дитини; вказати на межі поведінки, якщо активність дитини їх порушує; запропонувати видозміну активності, яка не порушувала б кордонів.

Такий набір компетентних реакцій сформульований на основі уявлення про завдання віку і обов'язки батьків стосовно дітей, які вирішують ці завдання.

Ми спираємося на загальноприйнятту для психології ідею, що прояви власної активності дитини, її ініціативні дії є безумовно позитивні, що сприяють її пізнавальному, соціальному і особистісному розвитку. На батька покладений двоякий обов'язок – підтримати дитину в її активності та простежити за дотриманням в процесі цієї активності кордонів й норм фізично

та соціально безпечної поведінки. Н. Міхєєва розглядає два зразки відповідей батьків на дану ситуацію та їх аналіз за схемою, наведеною у табл. 3.2.

Зіставлення відповідей двох респондентів з еталонними показує, що перша дівчина оцінила дії дитини, похвалила її – і словесно, і фізично. Вона висловила позитивні почуття (похвала), вбудувала активність дитини в кордони необхідного (з'єднавши необхідність йти додому і бажання дитини показати свої уміння). Н. Міхєєва вважає, що відповідь цієї дівчини в цілому відповідає оптимальній. Можливо, вказівка на межі (наприклад, «Зараз нам треба йти додому») і назва дій дитини («Ти сам зав'язуєш шнурки!») зробило б реакцію ідеальною, еталонною, а й в наявному вигляді вона близька до оптимальної.

Таблиця 3.2

Схема оцінки ефективності вирішення психолого-педагогічних ситуацій в сім'ї за методикою МНС (Н. Міхєєва) [38]

Респондент	Відповідь респондента	1	2	3	4	5
К.М. (дівчина, 17 років)	Який ти у мене став великий і самостійний. Ти мій молодець. Я так рада. Йди я тебе поцілую. Треба скоріше повідомити цю новину домашнім		+	+		+
І.С. (хлопець, 17 років)	Ну добре, добре. Краще б ти Навчився швидко збиратися додому	-	-	-	-	-

Примітка: 1 – описати дії, вчинені дитиною, 2 – оцінити дії дитини, похвалити – словесно і / або фізично, 3 – висловити свої позитивні почуття з приводу досягнень дитини, 4 – вказати на межі поведінки, якщо активність дитини їх порушує, 5 – запропонувати видозміну активності, яка не порушувала би кордонів.

Можна з великою часткою ймовірності передбачити, що такі реакції сприятимуть прагненню дитини до прояву ініціативи, самостійності, сформуєть у неї позитивний Я-образ. Розглянемо відповідь хлопця. Він не продемонстрував жодного з індикаторів компетентних реакцій. З таблиці 2.2

видно, що його відповідь містить вираження невдоволення і негативну оцінку дитини. Таке реагування не сприяє жодному з аспектів розвитку дитини – ні когнітивного, ні соціального, ні особистісного.

Таким чином, побудована методика надає можливість не тільки оцінити загальний рівень батьківської компетентності, а й передбачити проблемні зони у взаємодії батьків з дитиною.

В результаті підсумкової інтерпретації можна виявити три рівні батьківської компетентності: високий (респондент використовує майже всі вміння необхідні для певної ситуації), середній (респондент використовує половину умінь необхідних для певної ситуації), низький (відповіді не компетентні, посилюючи ситуацію).

Використані методики і тести дозволяють об'єктивно визначити різні критерії психологічної готовності юнаків до батьківства.

3.2. Обґрунтування шляхів підвищення психологічної готовності юнаків до батьківства

Підготовка молоді різної статі до виконання материнських і батьківських функцій передбачає комплексний характер, який включає теоретичну розробку проблеми материнства–батьківства, вивчення психологічних особливостей статі, інтенсифікацію порівняльно–педагогічного аналізу зарубіжного й вітчизняного досвіду формування усвідомленого батьківства.

Основні завдання підготовки учнів щодо формування готовності до сімейного життя зводяться до наступного: широка пропаганда позитивного досвіду сімейного виховання; формування в учнів високих життєвих ціннісних позицій; розширення знань про сім'ю, закономірності її розвитку, традиції та звичаї сім'ї, сімейного етикету, психології статі; виховання сімейних духовно–моральних цінностей у навколишньому мікро- й макросоціумі; формування відповідального батьківства серед всіх суб'єктів виховного процесу через просвітницьку роботу; введення в освітні установи спеціальних програм, курсів, спецпрактикумів, таких як «Психологічні аспекти сімейного виховання», «Взаємодія сім'ї і школи», «Усвідомлене батьківство» тощо, які розкривають сутність підготовки молоді до виконання ними ролі батьків,

Одним із оптимальних видів технологій формування усвідомленого батьківства дослідники вважають соціально–просвітницький тренінг, який визначається, як запланований навчальний процес, що спрямований на надання знань, удосконалення навичок, які вже є, та придбання нових на основі власного досвіду з метою зміни поведінки. Навчання у формі тренінгу має складну технологічну структуру, реалізуючи яку тренер створює умови для багаторівневої комунікації між усіма учасниками. Особливість тренінгового процесу полягає у тому, що він реалізується в межах пов'язаних компонентів.

У загальному вигляді алгоритм технології соціально–просвітницького тренінгу передбачає три основні частини, які містять у собі декілька етапів: вступну, основну та заключну.

До вступної частини входить етап відкриття тренінгу, вступне слово тренера – етап, який передбачає вирішення організаційних питань, а також повідомлення про мету, завдання та зміст тренінгу; знайомство або презентацію учасників тренінгу. Прийняття (повторення) правил роботи групи – етап, в ході якого на першому занятті учасники приймають, а надалі повторюють, визначені норми поведінки, яких повинні дотримуватися під час тренінгу усі його учасники. Очікування – на цьому етапі учасники визначаються відносно своїх очікувань від тренінгу, що надає їм можливість визначити свої цілі та взяти на себе відповідальність за їх реалізацію. Важливо відзначити, що всі ці етапи (вони мають назву структурних вправ, тому, що утримують структуру тренінгу) є обов'язковими для проведення кожного заняття та відбуваються з дотриманням цієї послідовності.

Основна частина містить етап визначення рівня інформованості та актуалізація проблеми – на цьому етапі тренер і учасники визначають рівень знань й інформованості відносно теми, яка обговорюється; визначають актуальність та важливість даної проблеми для них та суспільства. Під час проведення заняття інформація надається на різних етапах та у різних формах. Етап надбання практичних навичок передбачає, що приймаючи участь в різноманітних формах роботи, учасники отримують практичні уміння та навички в безпечних умовах групи.

Заключна частина передбачає підведення підсумків – обговорення результатів роботи, рефлексію, аналіз досягнень очікувань від тренінгу, закріплення учасниками отриманих знань та визначення перспектив на майбутнє. Кожний день тренінгу починається зі структурних вправ та закінчується підведенням підсумків.

Структура соціально–просвітницького тренінгу складається із перерахованих структурних елементів. Однак за об'ємом співвідношення цих елементів може бути різним, що залежить від мети тренінгу, цільової групи, тривалості тренінгу, рівня підготовленості групи.

Тренінг є груповою формою роботи, перевагою якої у формуванні батьківства є здобуття учасниками особистісного досвіду батьківської поведінки. При цьому група не пропонує еталонів поведінки, вона лише допомагає усвідомити емоційний стан, почуття, сформувані готовність до відповідальності особистості за свою сім'ю та майбутнє життя дитини. Кінцевою метою роботи групи є формування усвідомленого батьківства кожного у власному сприйнятті, думках, почуттях, поведінці.

Оскільки соціально–просвітницький тренінг є різновидом навчального процесу, то важливим інструментом підвищення ефективності навчання у ньому є використання активних методів навчання: методу моделювання, рольових ігор, драматизації, метода конкретної ситуації, метод мозкового штурму та ін. Активні методи, які використовуються у соціально–просвітницькому тренінгу, покликані забезпечувати найвищу результативність занять щодо формування у молоді готовності до усвідомленого батьківства.

Догляд за дитиною, її виховання накладають на батьків додаткове навантаження, що може викликати психологічну втому та роздратованість, створювати конфліктні ситуації та навіть провокувати жорстоке, агресивне ставлення до дітей. Тому молодь, яка готується до батьківства та молоді батьки мають потребу у терапевтичній підтримці, а також у формуванні навичок регулювання почуттів, імпульсів, думок, стосунків та зняття психологічних симптомів, які викликають напруження.

На основі отриманих емпіричних даних, визначених рівнів сформованості

психологічної готовності учнів до батьківства, було розроблено психологічну програму формування у юнаків такої готовності.

Мета запропонованої психологічної програми формування у юнаків готовності до батьківства полягає у формуванні готовності до вступу в шлюб і виховання майбутніх дітей, вміння правильно будувати сімейні стосунки, шанобливого ставлення до родини, її духовних цінностей. Мета програми – забезпечити соціально–психологічні умови, що сприяють формуванню психологічної готовності юнаків до батьківства. Головне завдання в тому, щоб допомогти юнакам у самореалізації, розкритті особистісного потенціалу; в прийнятті та освоєнні власної свободи та відповідальності за життєві вибори.

Для формування психологічної готовності юнаків до батьківства обрана групова форма роботи. Перевага групової форми полягає у можливості отримання зворотного зв'язку від значущих людей, який впливає на оцінку старшокласником своїх установок і поведінки. Розглянемо докладніше зміст програми формування психологічної готовності юнаків до батьківства.

Програма складається з трьох змістовних блоків: особистісного; мотиваційного; когнітивного. Ці змістовні блоки відповідають одному з компонентів психологічної готовності до батьківства. Водночас вони виступають складовими єдиної програми, оскільки кожний наступний крок є продовженням попередніх і дозволяє здійснити інтегроване формування психологічної готовності юнаків до батьківства. Кожен із запропонованих блоків містить організаційний, тематичний та рефлексивний етапи й є самостійним комплексом занять, які забезпечують реалізацію поставленої мети.

Зміст програми формування готовності юнаків до батьківства представлений у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Програма формування психологічної готовності юнаків до батьківства

№	Мета	Форма роботи	Час, хв.
	Особистісний блок <i>Основне завдання – формування адекватної Я–концепції, образу–Я як майбутніх батьків, а також розвиток емпатійності юнаків.</i>		

1.	Сприяти зниженню первинної напруги в групі, створити атмосферу довіри.	Концептуальне введення «Сім'я, її роль в житті людини». Вправа «Взаємні презентації»; прийняття групових норми.	40–45
2.	Розширити уявлення про себе, розвивати образ–Я як майбутнього батька, розвивати емпатійність.	Вправи «Я і моя майбутня сім'я», «Моя головна ідея», рефлексивна діагностика «Недоліки», вправа «Якби я тебе любив (а) ...»	40–45
3.	Сприяти розвитку перспективи образу Я як майбутнього батька.	Вправи «Лист у майбутнє», «Портрет ідеального батька»; вправа «Інвентаризація».	40–45
4.	Розвиток Я– концепції за допомогою рефлексії зворотніх зв'язків.	Психологічна гра «Думки», психологічна гра «Мій портрет очима групи».	40–45
5.	Розвиток Я– концепції за допомогою рефлексії зворотніх зв'язків.	Гра «Мовчазне та балакуче дзеркало», психологічна гра «Рекламний ролик».	40–45
6.	Розширення уявлень про себе, як про суб'єкт міжособистісної взаємодії; корекція внутрішньоособистісних проблем, пов'язаних зі спілкуванням; розвиток здатності до емпатії.	Вправа «Моя проблема в спілкуванні», вправа «Який я в міжособистісній відносинах?», Вправа «Стиковка» (проводиться відразу з закритими очима), психологічна гра «Я дарую тобі...», психологічна гра «Озирнись, йдучи».	40–45
7.	Корекція внутрішньоособистісних проблем юнаків, пов'язаних із спілкуванням; розвиток здатності до емпатії.	Вправа «Я знаю, що тобі приснилося», психологічна гра «Я за тебе відповідаю», психологічна гра «Карусель», психологічна гра «Подарунки».	40–45
Мотиваційний блок <i>Основне завдання – розвиток уміння диференціювати цінності; розвиток соціальної системи цінності; розвиток потреби в дітях.</i>			
1.	Звернути увагу юнаків на позитивну роль створення сім'ї в їх житті.	Вправа «Сімейний альбом», вправа «Коли близькі поруч»; рефлексія «Сонячний зайчик мого дитинства».	40–45
2.	Розвивати навички самоаналізу; сприяти усвідомленню життєвих планів і перспектив.	Вправа «Кіно вашого життя», вправа «Найкращі й найгірші події», вправа «Світ ваших фантазій», психологічна гра «Метафори».	40–45 хв.
3.	Викликати позитивні емоції по відношенню до сім'ї, сприяти формуванню відповідального ставлення до неї.	Психологічна гра «Я в 30 років», психологічна гра «Картини світу»; рефлексивна діагностика «Вперед в майбутнє!»	40–45 хв.
4.	Сприяти розумінню необхідності бути зрілою особистістю з метою у майбутньому стати ефективним батьком.	Гра «Минуле, сьогодні, майбутнє», вправа «Хочу – можу – треба», вправа «Чи можу уявити?», Вправа «Життєва перспектива».	40–45

5.	Розвиток здатності диференціювати цінності, вплив на процес становлення домінуючої системи цінностей	Концептуальне введення. Притча «Щастя в ямі». Психологічна гра «Аукціон цінностей».	40–45
Когнітивний блок <i>Основне завдання – розвиток психолого–педагогічної компетентності юнаків як майбутніх батьків.</i>			
1.	Формування знань про особливості сімейних взаємин.	Концептуальне введення. Притча «Сімейне щастя», вправа «Скульптура сім'ї»; вирішення психолого–педагогічної ситуації.	40–45
2.	Розвиток психолого–педагогічної компетентності майбутніх батьків, реорганізація засобів спілкування з дитиною.	Концептуальне введення. Притча «Прощахи», вправа «Модальність»; вирішення психолого–педагогічної ситуації.	40–45
3.	Сприяти розвитку уявлень про функції сім'ї, сприяти вирішенню внутрішньо-особистісних конфліктів юнаків.	Концептуальне введення. Притча «Дзеркало». Вправа «Пограємо в сім'ю»; вирішення психолого–педагогічної ситуації.	40–45
4.	Усвідомлення юнаками виховної функції сім'ї.	Концептуальне введення. Притча про мудре виховання. Вправа «Пов'язані одним ланцюгом», вправа «Права та обов'язки дитини»; вирішення психолого–педагогічної ситуації.	40–45
5.	Показати роль кожного члена сім'ї в досягненні гармонії сімейних взаємин.	Вправа «Подання про свою майбутню сім'ю», вправа «Ідеальна сім'я», вправа «Маленька дитина», вирішення психолого–педагогічної ситуації.	40–45
6.	Розширення знань про психологію сімейних відносин, закріплення нових способів спілкування в сім'ї.	Вправа «Сімейна подія», вправа «Контакти», вправа «Валіза»; вирішення психолого–педагогічної ситуації.	40–45
7.	Закріпити отримані знання та навички, підвести підсумки групової роботи; відрефлексувати, які зміни відбулися в процесі занять; сприяти формуванню в учасників програми особистої відповідальності за своє майбутнє.	Групова дискусія «Зріла і проблемна сім'я. Які вони?», релаксація–рефлексія «Народитися знову», вправа «Прекрасне майбутнє»; підведення підсумків.	40–45 хв.

Розкриємо розширений зміст інтегрованої соціально–психологічної програми формування у юнаків готовності до усвідомленого батьківства.

I. Особистісний блок (основне завдання – формування адекватної Я–концепції, образу–Я як майбутнього батька; розвиток емпатійності юнаків).

Заняття 1. Загальна мета: сприяти зняттю первинної напруги в тренінговій

групі, створити атмосферу довіри тощо.

1. Сім'я, її роль у житті людини.

Мета: створення емоційно–сприятливого клімату в групі.

Техніка проведення: міні–лекція.

Необхідні матеріали: не потрібні.

Хід вправи: тренер пропонує розмову про роль і значення в сім'ї у житті людини.

У психологічній літературі так говориться про сім'ю: «Сім'я – це найважливіша форма організації особистого побуту, яка заснована на шлюбі та сімейних відносинах, тобто на багатобічних відносинах між чоловіком і жінкою, батьками та дітьми, братами і сестрами й іншими родичами, які живуть разом і ведуть спільне господарство.

Соціальна роль сім'ї визначається її безпосередньою участю у відтворенні самої людини і в продовженні роду. У сім'ї відбувається становлення людини. На очах, за підтримки та опіки близьких ми вчимося ходити і розмовляти, потім писати і читати, робити вибір і приймати рішення. У сім'ї формується наш перший життєвий досвід. З сім'ї ми виносимо вміння бути наполегливими і мрійливими. Сім'я – це щирі почуття, глибока довіра, постійна підтримка, взаємне задоволення, зрозумілі зітхання, пролиті разом сльози, розділені печалі, спільні радощі. Щоб життя було не таким складним, скрізь і поруч з нами наші рідні».

2. Вправа «Взаємні презентації».

Необхідний час 20 хвилин.

Інструкція ведучого: «Зараз ми розіб'ємося на пари. Дається 10 хвилин, щоб ви розповіли один одному про себе якомога докладніше – адже вам належить представити свого партнера групі. Постарайтеся отримати якомога більше різнобічної інформації про свого партнера. Хотілося б, щоб ви відобразили в самопрезентації наступні важливі питання:

- чого я чекаю від участі в програмі;
- що я цінюю в самому собі;

- предмет моєї гордості;
- що я вмію робити найкраще».

Після цього йде робота в парах. Через 10 хвилин ведучий дає додаткову інструкцію: «Презентації будуть проходити в такий спосіб: один з членів пари сидить на стільці, другий встає за його спиною, поклавши першому руки на плечі. Той учасник, який стоїть, буде говорити від імені сидячого, називаючи себе ім'ям свого партнера. У перебігу однієї хвилини, не більше і не менше! Рівно через хвилину я перерву монолог; якщо хтось закінчить раніше ми будемо мовчати, поки не закінчиться відведена на виступ хвилина. Таким чином ваше завдання – побудувати свою презентацію так, щоб вона тривала точно 60 сек. Після цього будь-який член групи, і я в тому числі, має право задати виступаючому будь-які питання, на які той має відповідати також від особи сидячого. Зрозуміло, що ви можете і не знати відповіді на поставлене запитання, тому вам треба зрозуміти, відчутти, як відповів би ваш партнер».

Питання виступаючому, які задають учасники групи і ведучий, починаються зі звернення до нього за ігровим ім'ям людини, яку презентують, і можуть стосуватися найрізноманітніших тем, наприклад:

- Які якості ти найбільше цінуєш в людях?
- Що ти вважаєш найбільш огидним?
- Чи є людина, яка зробила сильний вплив на твоє життя? Хто вона?
- Назви твоє найзаповітніше бажання?
- Чого б тобі хотілося досягти в житті? тощо.

Обговорення. Приділити увагу здатності враховувати час презентації; здатності вірно і стисло передати отримані від партнера відомості про нього і здатності співпереживати іншій людині настільки, щоб домислювати відсутню інформацію. Можна використовувати наступні питання:

- Як ти оцінюєш успішність твоєї презентації свого партнера;
- Що ти відчував, коли твій партнер не зумів укластися у відведений час (припинив презентацію раніше, чим закінчилася хвилина)?
- Чи вдалося твоєму партнерові вірно викласти відомості про тебе?
- Чи вийшло у твого партнера стати твоїм двійником?

– Чи правильно він угадав відповіді, які давав від твого імені?

3. Групові норми.

«Тут і тепер».

Цей принцип орієнтує учасників тренінгу на те, щоб предметом їх аналізу постійно були процеси, які відбуваються в групі в даний момент, почуття, пережиті в даний конкретний момент, думки, що з'являються в даний момент. Крім спеціально обумовлених випадків забороняються проєкції в минуле і в майбутнє. Принцип акцентування на справжньому сприяє глибокій рефлексії учасників, вмінню зосереджувати увагу на собі, своїх думках і почуттях, розвитку навичок самоаналізу.

Щирість і відкритість.

Найголовніше в групі – не лицемірити і не говорити неправду. Чим більш відвертими будуть розповіді про те, що дійсно хвилює і цікавить, чим більш щиро буде пред'явлення почуттів, тим більш успішніше буде робота групи в цілому. Як зазначав С. Джуард, розкриття свого Я іншій людині є ознакою здорової особистості. Щирість і відкритість сприяють отриманню та наданню іншим зворотного зв'язку.

Принцип Я.

Основна увага учасників має бути зосереджена на процесах самопізнання, на самоаналізі й рефлексії. Навіть оцінка поведінки іншого члена групи має здійснюватися через висловлювання власних почуттів і переживань, які виникають. Забороняється висловлювати міркування типу: «Ми вважаємо ...», «У нас думка іншого ...» тощо, які перекладають відповідальність за почуття і думки конкретної людини на аморфне «Ми». Всі висловлювання мають будуватися з використанням особових займенників однини: «Я відчуваю», «Мені здається ...». Це прямо пов'язано з одним із завдань програми – навчитися брати відповідальність на себе і приймати себе таким який є.

Активність.

У групі відсутня можливість пасивно відсидітися. Активна участь усіх в тому, що відбувається при впровадженні програми, є обов'язковою. Більшість вправ передбачає участь всіх учасників. Але, навіть, якщо вправа носить

демонстраційний характер або мається на увазі індивідуальна робота, всі учасники мають безумовне право висловитися по завершенню справи. Небажані відсутність навіть на одному занятті й вихід з групи.

Розглянемо основні заняття I блоку.

Заняття 1.

На початку кожного заняття проводиться введення. Його завдання: налаштувати учасників на заняття; стимулювати активну участь. На першому занятті в концептуальне введення входить обговорення і прийняття норм поведінки в тренінговій групі. Вправи першого заняття спрямовані на зняття психологічної напруги в групі, яка може бути стосовно до ведучого і до нової невизначеної ситуації; на знайомство ведучого з групою; на можливість первинного аналізу провідних внутрішньогрупових відносин. Крім цього, заняття сприяє проясненню взаємних вражень.

Заняття 2.

Вправи даного заняття спрямовані на створення умов для зіткнення зі своїм внутрішнім «Я», розвитку уявлення про себе, сприянню припущенням іншого, не звичного уявлення про самого себе як про майбутнього батька, мати. Заняття дозволяє ведучому провести вивчення рівня усвідомленості якостей Я–концепції за допомогою спостереження.

Заняття 3.

Основне завдання вправ третього заняття – сприяти розвитку перспективи образу–Я як майбутнього батька, створити умови для розуміння свого «Я». На занятті юнаки спільно створюють портрет ідеального батька і оцінюють наявність цих якостей у себе.

Заняття 4–5.

Вправи цих занять спрямовані на отримання зворотного зв'язку про себе від групи з метою виявлення адекватності самооцінки юнаків і дівчат. Заняття сприяють адекватному аналізу юнаками власних особистісних і інтелектуальних якостей. Спільним для всіх вправ є тип обговорення: ведучий повинен організувати діалог порівняно самооцінки і оцінки учасника групою. Найбільш інформативні моменти, в яких думки юнака і групи принципово

розходяться. Додатковою метою занять може бути зміцнення згуртованості групи, розвиток навичок ефективної комунікації учасників.

Заняття 6–7.

Вправи цих занять спрямовані на розширення уявлення про себе як про суб'єкта міжособистісної взаємодії; корекцію внутрішньоособистісних проблем юнаків, пов'язаних зі спілкуванням; розвиток здатності до емпатії.

Розглянемо основні заняття II блоку, основне завдання якого полягало у розвитку соціальної системи цінностей, розвитку потреби в дітях).

Заняття 1.

Вправи та ігри заняття акцентують увагу юнаків на позитивній ролі сім'ї в їхньому житті. Вправи сприяють усвідомленню цінності гармонії відносин, яка об'єднує людей в сім'ю.

Заняття 2–3.

Заняття спрямовані на розвиток навичок самоаналізу у юнаків, сприяння усвідомленню життєвих планів і перспектив. Вправи викликають позитивні емоції по відношенню до сім'ї, сприяють формуванню відповідального ставлення до неї.

Заняття 4.

Спрямоване на розвиток прагнення до самовдосконалення. Включені до заняття вправи, сприяють розумінню юнаками необхідності бути зрілою особистістю, для того, щоб у майбутньому стати ефективним батьком.

Заняття 5.

Це перше заняття, яке починається з притчі в концептуальному введенні. Притча, як початок заняття, використана в заняттях когнітивного циклу тренінгу. Вважаємо, що початок занять з притчі, яка відповідає основній меті та змісту даного заняття, створює «правильний» настрій, активізує розумову роботу юнаків. Притча виступає в ролі психотерапевтичної метафори і «запускає» роботу як усвідомлених так і менш усвідомлених механізмів у психіці учасників інтегрованої програми. В цілому, вправи розвивають здатність диференціювати цінності, впливають на процес становлення домінуючої системи цінностей.

Основне завдання III блоку програми (когнітивного) полягає у формуванні психолого–педагогічної компетентності юнаків як майбутніх батьків. Розглянемо основні заняття III блоку програми.

Заняття 1–3.

Вправи цих занять спрямовані на формування знань про особливості сімейних взаємин. Кожне заняття когнітивного блоку закінчується рішенням педагогічних ситуацій, які можуть виникнути в сім'ї.

Заняття 4.

Вправи сприяють усвідомленню юнаками виховної функції сім'ї. На занятті обговорюються права та обов'язки дитини в сім'ї. Вирішується педагогічна ситуація.

Заняття 5.

На занятті робиться акцент на ролі кожного члена сім'ї в досягненні гармонії сімейних взаємин. Розвивається уявлення юнаків про свою майбутню сім'ю, обговорюється ідеальна сім'я, можливість створення ідеальних сімейних відносин тощо. Вирішується педагогічна ситуація.

Заняття 6.

Дане заняття спрямоване на розширення знань про психологію сімейних відносин, закріплення нових способів спілкування в сім'ї.

Обговорення ігор та вправ на занятті сприяє прояву особистісних ефектів, коригування самоствавлення юнаків до себе як до майбутніх батьків, впливає на систему наївних психологічних уявлень членів групи про батьківство. Крім того, на занятті відбувається пошук ефективного індивідуального стилю психолого–педагогічної діяльності як майбутнього батька.

Заняття 7.

Заключне тренінгове заняття спрямоване на формування самоповаги, довіри до самого себе; акцентування уваги на позитивних сторонах «Я» юнаків. Вправи покликані закріпити отримані знання та навички, підвести підсумки групової роботи; відрефлексувати, які зміни відбулися в процесі занять. Вправи надають можливість ведучому, за допомогою спостереження, оцінити наскільки змінилися відносини учасників групи один до одного. Дуже важливо

на останньому занятті створити мотивацію для подальшої роботи над собою.

Підведення підсумків: побажання учасників групи, враження від занять, обговорення того, чи всі очікування виправдалися, питання тощо.

Отже, розроблено інтегровану психологічну програму формування у юнаків готовності до батьківства, яка сприятиме розвитку всіх її складових (особистісної – Я–концепція, емпатійність; мотиваційної – система цінностей, вираженість потреби в дітях; когнітивної – психологічна компетентність юнаків як майбутніх батьків), та спрямована на оптимізацію цих складових психологічної готовності юнаків до батьківства.

3.3. Емпіричне апробування ефективності системи підвищення психологічної готовності юнаків до батьківства

Результати аналізу проблеми дослідження дозволили запропонувати структуру психологічної готовності юнаків до батьківства, яка включає особистісну; ціннісно–мотиваційну та когнітивну складові. Подальший аналіз психологічної готовності юнаків до батьківства було проведено з точки зору її структури, а саме визначення особливостей функціонування її складових.

Дослідно–експериментальна робота здійснювалась протягом 2019-2020 н.р. на базі закладів загальної середньої освіти м. Тернополя. У дослідженні взяли участь 59 юнаків віком від 16 до 17 років, які були розподілені на групи за такими характеристиками:

- 1) стать досліджуваних: 55,9% дівчат та 44,1% хлопців.
- 2) наявність сиблінгів: 37,7% – є сиблінги, 62,3% – єдина дитина у сім'ї;
- 3) тип сім'ї, в якій виховувалися юнаки: повна – 73,5%, неповна – 24,7%.

Вивчення особистісної складової психологічної готовності юнаків до батьківства здійснювалося за допомогою опитувальника «Батьківські позиції» (Є. Пороцька, В. Спиридонов).

Визначення батьківських позицій юнаків у майбутньому батьківстві як компонента особистісно–емоційної складової їх психологічної готовності до батьківства показало, що 28,8% досліджуваних відрізняє виражена спрямованість на ампліфікацію та активну позицію у майбутньому батьківстві,

потреба в турботі про іншу людину, в любові та в ніжності. 44,1% учнів старших класів відрізняли нейтральне ставлення до перспективи сімейного життя. У 27,1% юнаків позиція щодо майбутнього батьківства пасивна, простежується спрямованість на акселерацію у розвитку майбутньої дитини; більшою мірою їх турбує майбутня професійна та позасімейна діяльність.

Розглянемо результати дослідження мотиваційної складової психологічної готовності юнаків до батьківства. Специфіка мотиваційної складової психологічної готовності юнаків до батьківства вивчалася за допомогою анкетування (анкета «Ставлення до майбутньої дитини»), методик «Ваша потреба в дітях» (О. Сізанов) та «Батьківський твір» (Г. Бурменська, О. Захарова, О. Карабанова, Г. Шведовська)).

Ціннісний портрет юнака за даними анкетування виглядає у такий спосіб: «Головне в житті – це знайти любов та гарних друзів. Дуже важливим є благоустрій, розвиток та вдосконалення щодо інших людей, людства. Дуже важливо мати матеріально забезпечене життя, почувати себе вільним та незалежним. Крім того, життя людини має бути продуктивним, та не без розваг. Важливо створити сім'ю, яка буде заснована на взаємній любові. Бажано, щоб робота була цікавою, а її результати викликали повагу оточуючих. Важливо прагнути до саморозвитку, до активного та творчого життя, при цьому зберігаючи фізичне та психічне здоров'я». Інтерпретуючи подібним чином сукупні ціннісні орієнтації юнаків, не можна забувати, що це є умовний «портрет» зі середньостатистичними даними.

Результати вивчення потреби юнаків в дітях відображені на рис. 3.1.

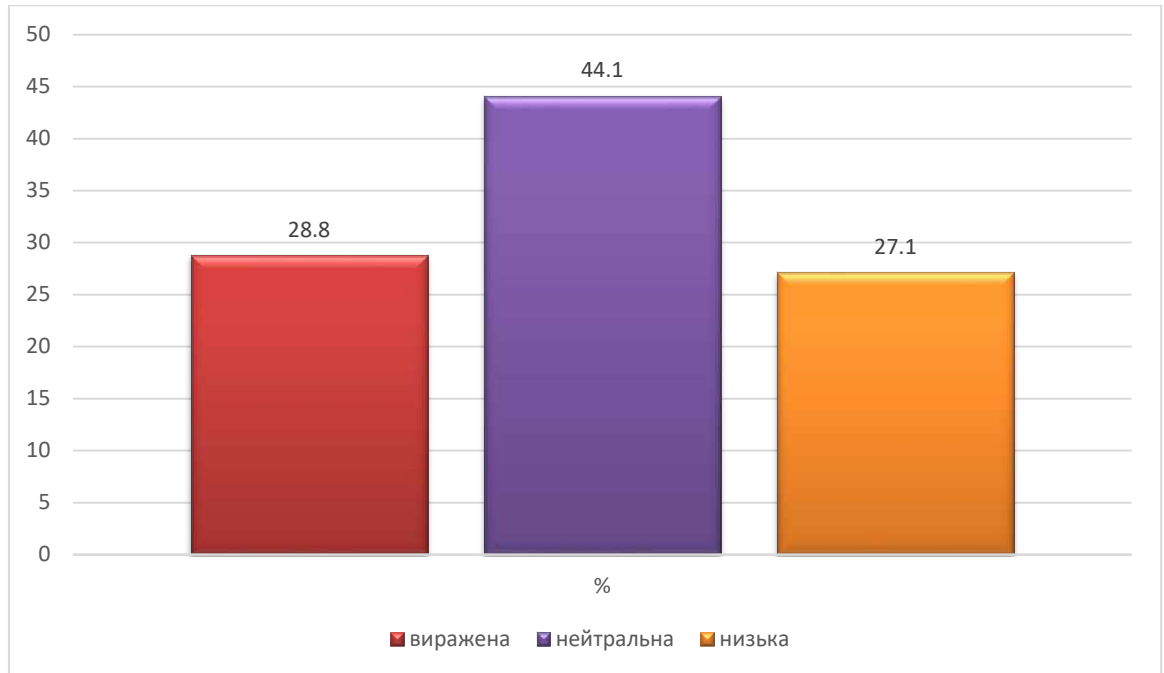

Рис. 3.1. Результати вивчення потреби юнаків в дітях, %

Вивчення потреби юнаків в дітях показало, що 28,8% респондентів характеризуються позитивним ставленням до створення сім'ї та сімейного життя в цілому, батьківської ролі, до народження дітей (21 ± 3 балів), психологічно готові до батьківства, мають відповідну мотивацію до батьківства. У 44,1% юнаків потреба мати дітей в майбутньому шлюбі не виражена (14 ± 2 бали). 27,1% досліджуваних виявили поверхневність уявлень про функції батьківства, якості ідеальних батька та матері, обмеженість уявлень про права й батьківські обов'язки, негативне ставлення до сімейного життя та виражену відсутність потреби у дітях (9 ± 1 бал).

Результати вивчення ставлення до ролі майбутніх матері або батька і дитини у випробуваних юнаків відображені на рис. 3.2.

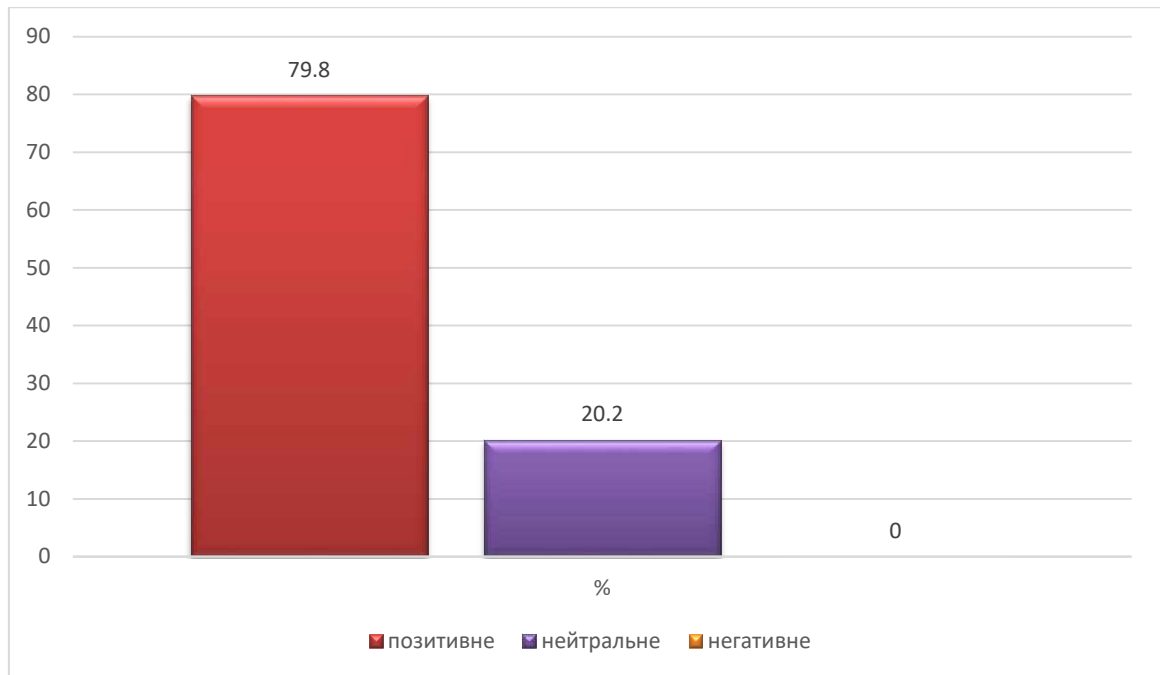

Рис. 3.2. Результати вивчення ставлення юнаків до ролі майбутніх матері або батька і дитини, %

Аналіз результатів, отриманих за допомогою методики «Батьківський твір», показав, що майже у 80% робіт простежується позитивне ставлення до ролі майбутніх матері або батька і дитини, зокрема. В решті творів любов до дитини є беземоційною констатацією факту. Незважаючи на те, що у творах зазначено, що жінка/чоловік мають любити дитину, загальне враження, стиль викладу не дозволяють зробити висновок, що дитина буде об'єктом любові й принесе радість. Основна ідея цих робіт у тому, що бути матір'ю або батьком – це дуже відповідально, треба багато часу присвячувати для своєї дитини, дитину треба любити, адже вона моя дитина, тобто на думку юнаків батьки змушені піклуватися про дитину, радощі у цих турботах вони не бачать.

Аналіз творчих робіт дозволяє також судити про те, що третина респондентів планують народження дитини на конкретний період часу, наприклад, тільки після того, як отримають вищу освіту. Майже кожен третій респондент усвідомлює необхідність читати відповідну літературу, дивитися телепередачі стосовно виховання дітей. Отримані дані дозволяють зробити висновок, що юнаки усвідомлюють відповідальність за виховання й розвиток майбутніх дітей, обізнані щодо функцій майбутніх батьків, усвідомлюють

ступінь відповідальності, яку беруть на себе батьки, що вирішили народити дитину, а серед проблем, які можуть виникати з народженням дитини, вказують переважно на фінансові труднощі й відсутність вільного часу, а також на недолік знань про процес виховання й розвиток майбутніх дітей.

Для визначення особливостей функціонування когнітивної складової психологічної готовності юнаків до батьківства застосовані анкетування (анкета «Уявлення про сімейну та батьківську ролі»), і модифікована методика незакінчених ситуацій (МНС) для діагностики компетентності майбутніх батьків (Н. Міхєєва).

Зауважимо, що найбільш характерною психологічною особливістю уявлення є те, що в ньому поєднується образність і узагальненість. Як правило, уявлення про той чи інший об'єкт формується в процесі його багаторазового сприймання. Завдяки цьому відбувається селекція ознак об'єкта, їхня інтеграція і трансформація; випадкові ознаки, що виявляються тільки в деяких одиничних ситуаціях, відкидаються, а фіксуються лише найбільш характерні й тому найбільш інформативні. Ця закономірність стосується і формування уявлень юнаків про усвідомлене батьківство.

Батьки, шлюб яких склався благополучно, які не мають проблем із вихованням дітей, надають своїм дітям приклад того, як мають будуватися спільні дії чоловіка і дружини у вихованні їх майбутніх дітей. Погоджені дії батьків є найважливішою передумовою успішного формування уявлень про майбутнє батьківство в учнів старших класів. На підставі ряду досліджень можна констатувати наявність неусвідомлених тенденцій до повторення у новоствореному шлюбі моделі родини своїх батьків, до відтворення моделі відносин батьків до дітей у власній родині, копіювання досвіду батьківської сім'ї. Сім'я є для людини групою співвідношення, вона ідентифікується з нею, створює і зберігає прийняті в ній погляди, установки, звичаї, зразки поведінки і спілкування. Дитина засвоює свою майбутню батьківську та подружню роль, ототожнюючи (ідентифікуючи) себе з батьком тієї ж статті.

З огляду на складність дослідження уявлень про майбутнє батьківство, ми поєднували його з дослідженням уяви юнаків про майбутню сім'ю, адже в

більшості випадків поняття майбутнього батьківства та майбутньої сім'ї у юнаків поєднуються та асоціюються одне з одним. Так, вивчення уявлень юнаків про майбутнє материнство й батьківство як про комплексний феномен показало, що учні, які брали участь у дослідженні, погано диференціюють уявлення про материнство й батьківство взагалі та уявлення про своє майбутнє батьківство зокрема. Порівняння уявлень про уявне та реальне материнство й батьківство надають можливість виділити два узагальнених типи уявлень юнаків: уявлення про батьківство як про процес складний, що вимагає затрат сил, енергії, часу й фінансів; уявлення про батьківство як про процес, що приносить радість, щастя, задоволення і викликає інтерес.

Крім того, визначено, що уявлення про батьківство й материнство юнаків відрізняються від уявлень дівчат, у котрих на перших позиціях фігурують любов, відповідальність, увага і труднощі у вихованні дітей. Вони вказують також на більшу альтруїстичність батьків у порівнянні з тими, хто не є батьком чи матір'ю. В уявленнях юнаків на перших місцях посідають проблеми забезпечення майбутнього дитини, затрат часу на виховання і батьківського авторитету тощо.

Вивчення когнітивної складової психологічної готовності юнаків до батьківства за даними модифікованої МНС для діагностики компетентності майбутніх батьків (за Н. Міхеєвою) показало таке (рис. 3.3).

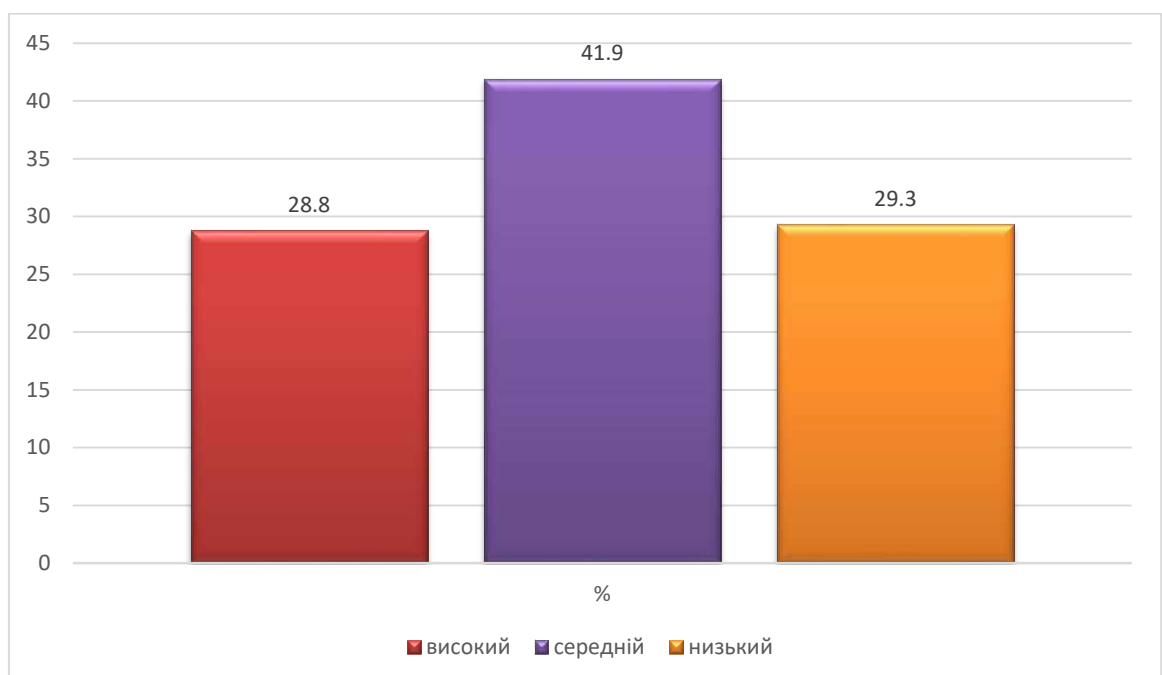

Рис. 3.3. Результати вивчення компетентності майбутніх батьків, %

28,8 % юнаків проявили виважену реакцію на психолого–педагогічну ситуацію, продемонстрували необхідний комплекс умінь для її вирішення, а саме вміння описати дії дитини; нагадати правила, пояснити їх коротко і доступно; вказати на невідповідність правилам; висловити свої почуття з приводу поведінки дитини; попередити про санкції тощо, залежно від типу такої ситуації. У 41,9 % юнаків і дівчат середній рівень психолого–педагогічної компетентності як майбутніх батьків (досліджувані використовують обмежену кількість умінь, необхідних для вирішення певної ситуації). Майже 30% юнаків надали некомпетентні відповіді та відповідно виявили низький рівень психолого–педагогічної компетентності як майбутні батьки.

Дані особливостей функціонування когнітивної складової психологічної готовності юнаків до батьківства, отримані за допомогою модифікованої методики незакінчених ситуацій (МНС) для діагностики компетентності майбутніх батьків підтверджувались й результатами анкетуванням учнів щодо їх уявлення про сімейну та батьківську ролі.

Узагальнюючи результати даних, отриманих у дослідженні, виокремлено три рівні психологічної готовності юнаків до батьківства: високий, середній і низький. Результати тестів, які відповідають високому рівню психологічної готовності юнаків до батьківства, приймалися за три бали; результати тестів, які відповідають середньому рівню такої готовності – за два бали; низькому рівню – за один бал. Для наочності і зручності підрахунку рівня психологічної готовності юнаків до батьківства ці дані зведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Показники рівнів психологічної готовності юнаків до батьківства

№	Параметри	Високий рівень (3 бали)	Середній рівень (2 бали)	Низький рівень (1 бал)
6	Вираженість потреби в дітях	Виражена	–	Не виражена
7	Особливості майбутньої батьківської позиції	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень

8	Компетентність юнаків як майбутніх батьків	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
9	Сімейні та батьківські установки	Наявність установки на сім'ю та дітей		Відсутність установки на сім'ю та дітей
	Кількісні межі рівнів психологічної готовності юнаків до батьківства (середній бал)	2,5–3	1,5– 2,4	0–1,4

Аналіз даних документів, спостереження, анкетування надав можливість співставити суб'єктивне бачення досліджуваних і тих параметрів, які були визначені за допомогою психодіагностичних методик, зокрема за показниками: спрямованості ціннісних орієнтацій на створення сім'ї, сформованість уявлень про майбутнє батьківство, позицій майбутніх батьків (шкали «ампліфікація–акселерація», «пасивність–активність»); вираженості потреби у дітях; компетентності як майбутніх батьків (наявної системи знань й установок, що забезпечують можливість ефективної взаємодії з майбутньою дитиною), та провести диференціацію за рівнем психологічної готовності до батьківства.

Після цього з юнаками з низьким рівнем готовності до батьківства проводилася корекційна програма, описана у параграфі 3.2.

У відповідності з зазначеними параметрами досліджувані були розподілені на групи відповідно до рівня сформованості психологічної готовності до батьківства (рис. 3.4).

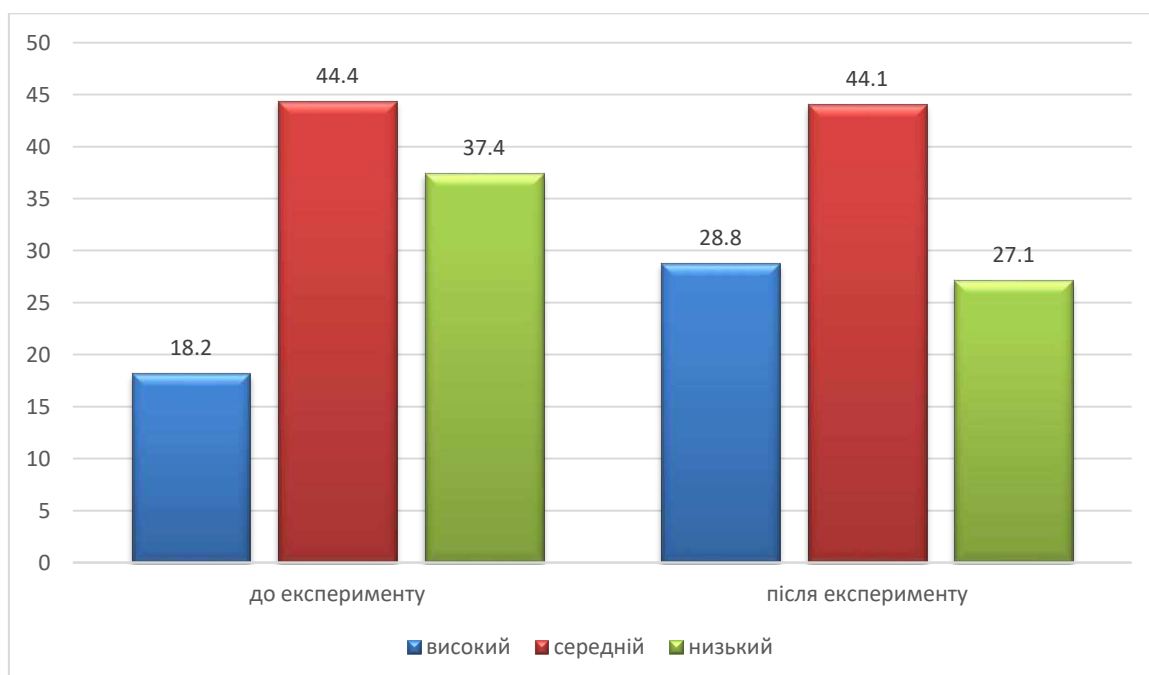

Рис. 3.4. Результати вивчення у юнаків рівнів сформованості психологічної готовності до батьківства, %

Першу групу становлять 28,8% (було 18,2%) юнаків із високим рівнем сформованості психологічної готовності до батьківства. Ці респонденти характеризуються позитивним ставленням до створення сім'ї та сімейного життя в цілому, батьківської ролі, до народження дітей, психологічно готові до батьківства, мають достатній (переважно високий) рівень компетентності як майбутні батьки та відповідну мотивацію до батьківства. Їх відрізняє спрямованість на активну позицію у майбутньому батьківстві.

Другу групу склали 44,4% юнаків (було 44,1%) із середнім рівнем сформованості психологічної готовності до батьківства, у яких потреба мати дітей в майбутньому у шлюбі дітей не виражена. Їх відрізняли середній рівень компетентності як майбутніх батьків та нейтральне ставлення до перспективи сімейного життя.

У третю групу увійшли 27,1% досліджуваних (було 37,4%) із нестійким рівнем готовності до батьківства, яких відрізняли поверхневості уявлень про функції батьківства, якості ідеальних батька та матері, обмеженість уявлень про права й батьківські обов'язки, негативне ставлення до сімейного життя та виражена відсутність потреби у дітях; позиція щодо майбутнього батьківства пасивна, спрямованість на акселерацію у розвитку майбутньої дитини.

На основі отриманих емпіричних даних, визначених рівнів сформованості психологічної готовності учнів старших класів до батьківства, доведено ефективність запропонованої системи роботи з формування психологічної готовності до батьківства.

Висновки до розділу 3

Розроблено програму формування психологічної готовності юнаків до батьківства, яка складається з трьох блоків (особистісного, мотиваційного та когнітивного). Кожен із запропонованих блоків містить організаційний,

тематичний та рефлексивний етапи й є самостійним комплексом занять, які забезпечують реалізацію поставленої мети. Загальна логіка побудови програми включає її поступове ускладнення, врахування можливостей учнів, динаміку групового процесу. Ефективними щодо вирішення завдань психокорекційної програми є такі методи та методичні прийоми: групова дискусія, рольова гра, психотехнічні вправи, зокрема вправи на самопізнання з арсеналу технік психосинтезу; візуалізація, проєктивний малюнок, інтегративна психотерапія; застосування індивідуальних і групових форм роботи та робота у парах.

На основі отриманих емпіричних даних, визначених рівнів сформованості психологічної готовності учнів старших класів до батьківства, доведено ефективність запропонованої системи роботи з формування психологічної готовності до батьківства. Випробувані були розподілені на групи відповідно до рівня сформованості психологічної готовності до усвідомленого батьківства. Першу групу становлять 28,8% (було 18,2%) юнаків із високим рівнем. Другу групу склали 44,4% юнаків (було 44,1%) із середнім рівнем сформованості психологічної готовності до батьківства. У третю групу увійшли 27,1% досліджуваних (було 37,4%) із нестійким рівнем готовності до батьківства.

ВИСНОВКИ

У випускній кваліфікаційній роботі наведено теоретичне узагальнення й емпіричне дослідження психологічної готовності юнаків до батьківства.

1. Розкрито наукові підходи до проблеми батьківства: біологічний, культурно–антропологічний, соціологічний, феноменологічний, педагогічний і психологічний, що об'єднує онтогенетичний, аксіологічний, психоаналітичний, діяльнісний підходи. Системний підхід визначає батьківство як багатогранний феномен, структуру якого складають: ціннісні орієнтації (сімейні цінності), батьківські установки, батьківське ставлення, батьківські почуття, батьківські позиції, батьківська відповідальність, стиль сімейного виховання. Сформоване

батьківство ґрунтується на свідомому ставленні та відповідальній поведінці, спрямованих на створення умов для гармонійного розвитку власної дитини.

2. Виокремлено дві групи чинників, які впливають на формування психологічної готовності особистості до усвідомленого батьківства – зовнішні та внутрішні. Констатовано, що до зовнішніх чинників належать макрочинники – як цілеспрямований вплив з боку державних органів шляхом соціального реагування (формалізовані чинники), до яких віднесено тип культури, економічну ситуацію, соціальні норми ставлення до батьківства і материнства, вплив закладів освіти, репродуктивні норми, а також опосередковані дії суспільства (неформалізовані чинники) до яких належать засоби масової інформації, твори мистецтва і культури, вплив Інтернет-простору та соціальних мереж; мезочинники – вплив батьківської сім'ї та сімейного виховання (сімейні традиції, сімейні цінності, сімейна атмосфера, провідна діяльність родини, ціннісні орієнтації та установки батьків) й індивідуальні чинники – це особистісні особливості ідеал, образ майбутньої сім'ї, образ ідеальної дитини, батька, цінності; батьківські установки, очікування, почуття, позиція; батьківська відповідальність і стиль сімейного виховання; потреба в дітях.

3. Визначено, що провідним механізмом формування уявлень про майбутнє батьківство в юнацькому віці є процес статево-рольової ідентифікації в родині, який проявляється у бажанні відтворити модель батьківської сім'ї у своєму майбутньому шлюбі, при цьому форми батьківських взаємовідносин стають еталонними, хоча не завжди є такими. Показано, що формування психологічної готовності юнаків до усвідомленого батьківства – це цілеспрямована системна діяльність, яка передбачає створення спеціальних умов оптимального функціонування особистісної, мотиваційної, когнітивної складових такої готовності, що потребує емпіричного уточнення.

4. Обґрунтовано комплекс методик емпіричного дослідження. Результати аналізу дозволили запропонувати структурну модель психологічної готовності юнаків до батьківства, яка включає особистісну (специфіка майбутньої батьківської ролі та батьківських позицій; почуття до майбутньої дитини); мотиваційну (цінності й мотиви, які спонукають до народження дитини;

вираженість потреби в дітях) та когнітивну (оцінка себе як майбутніх батьків і система знань про батьківство (батьківська компетентність), усвідомлення батьківської відповідальності, уявлення про ідеальних батьків та ідеальну дитину) складові. Вивчення особистісної складової психологічної готовності юнаків до батьківства здійснювалося за допомогою опитувальника «Батьківські позиції» (Є. Пороцька, В. Спиридонов). Специфіка мотиваційної складової психологічної готовності юнаків до батьківства вивчали за допомогою анкетування (анкета «Ставлення до майбутньої дитини»), методик «Ваша потреба в дітях» (О. Сізанов), «Батьківський твір» (Г. Бурменська, О. Захарова, О. Карабанова, Г. Шведовська)). Для визначення особливостей когнітивної складової психологічної готовності юнаків до батьківства застосовані анкетування (анкета «Уявлення про сімейну та батьківську ролі») та модифікована методика незакінчених ситуацій (МНС) для діагностики компетентності майбутніх батьків (Н. Міхеєва).

5. Розроблено програму формування психологічної готовності юнаків до батьківства, яка складається з трьох блоків (особистісного, мотиваційного та когнітивного). Кожен із запропонованих блоків містить організаційний, тематичний та рефлексивний етапи й є самостійним комплексом занять, які забезпечують реалізацію поставленої мети. Загальна логіка побудови програми включає її поступове ускладнення, врахування можливостей учнів, динаміку групового процесу. Ефективними щодо вирішення завдань психокорекційної програми є такі методи та методичні прийоми: групова дискусія, рольова гра, психотехнічні вправи, зокрема вправи на самопізнання з арсеналу технік психосинтезу; візуалізація, проєктивний малюнок, інтегративна психотерапія; застосування індивідуальних і групових форм роботи та робота у парах.

6. У відповідності з зазначеними параметрами випробувані були розподілені на групи відповідно до рівня сформованості психологічної готовності до усвідомленого батьківства. Першу групу становлять 28,8% (було 18,2%) юнаків із високим рівнем сформованості психологічної готовності до батьківства. Ці респонденти характеризуються позитивним ставленням до створення сім'ї та сімейного життя в цілому, батьківської ролі, до народження

дітей, психологічно готові до батьківства, мають достатній (переважно високий) рівень компетентності як майбутні батьки та відповідну мотивацію до батьківства. Їх відрізняє спрямованість на активну позицію у майбутньому батьківстві. Другу групу склали 44,4% юнаків (було 44,1%) із середнім рівнем сформованості психологічної готовності до батьківства, у яких потреба мати дітей в майбутньому у шлюбі дітей не виражена. Їх відрізняли середній рівень компетентності як майбутніх батьків та нейтральне ставлення до перспективи сімейного життя. У третю групу увійшли 27,1% досліджуваних (було 37,4%) із нестійким рівнем готовності до батьківства, яких відрізняли поверхневості уявлень про функції батьківства, якості ідеальних батька та матері, обмеженість уявлень про права й обов'язки, негативне ставлення до сімейного життя та виражена відсутність потреби у дітях; позиція щодо майбутнього батьківства пасивна, спрямованість на акселерацію у розвитку майбутньої дитини.

На основі отриманих емпіричних даних, визначених рівнів сформованості психологічної готовності учнів старших класів до батьківства, доведено ефективність запропонованої системи роботи з формування психологічної готовності до батьківства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейко А. В. Батьківство як психологічний феномен. *Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України* / [за ред. С. Д. Максименка]. К. : Міленіум, 2006. Вип. 29. С. 57–63.
2. Богачева Н.В. Родительство как фактор устойчивости семьи в современном обществе: автореф. ... канд. социол. наук. Казань, 2005. 20 с.
3. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї. К. : МАУП, 2001. 196 с.
4. Борисенко Ю.В., Портнова А.Г. Родительство в контексте личной зрелости. *Семейная психология и семейная терапия*. 2018. № 4. С. 41–57.
5. Бочелюк В. Й. Сучасні підходи до формування шлюбно–сімейних

- уявлень та майбутнього батьківства у молоді. *Соціально–психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві : монографія* / за ред. В. Й. Бочелюка. Сєверодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2016. С. 35–49.
6. Боярин Л. В. Соціально–психологічні особливості ціннісних орієнтацій юнаків в аспекті проблеми майбутнього батьківства. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2015. № 2(37). Т. 2. С. 52 – 58.
 7. Братусь І. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини. *Практ. психологія та соц. робота*. 2002. №5. С. 36–49.
 8. Буніна Л. М. Усвідомлене батьківство як соціально–педагогічне явище. *Вісник Луганського державного педагогічного ун–ту ім. Тараса Шевченка*. Серія : Педагогічні науки. 2003. №7. С. 18–20.
 9. Бурлачук Л. Ф. Психологические особенности лиц, испытывающих затруднения при вступлении в брак (на материале службы знакомств). *Психологический журнал*. 1995. №3. С. 32 – 37.
 10. Бусыгина И.С. Представления о родительстве как психологический феномен. *Человеческий капитал*. М. : Оптима проект, 2011. №1. С. 50–55.
 11. Васильева Е.Н. Гендерные различия в структурных компонентах психологической готовности к родительству. *Современные проблемы науки и образования*. 2013. № 6. С. 13 – 19.
 12. Васильченко О. М. Феномен батьківства в структурі репродуктивної поведінки особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. №1(25). 2011. С. 24–30.
 13. Вовчик–Блакитна М.В. Підготовка молоді до сімейного життя. К. : Знання, 1984. 48 с.
 14. Горленко В.П. Семейведение. Основы родительства. Гомель : Гомельский гос. ун–т им. Ф. Скорины, 2013. 148 с.
 15. Девярых С.Ю. Феномен родительства: социально–психологический аспект : монография. Витебск : ВГУ, 2005. 104 с.

16. Денисенко А.А. К вопросу о психологической готовности к супружеским взаимоотношениям. *Наука і освіта. Спецвип.* Одеса, 2000. С. 171–172.
17. Дружинин В.Н. Психология семьи. Екатеринбург : Деловая книга, 2000. 199 с.
18. Дубровина И. В. О некоторых психологических аспектах подготовки молодежи к семейной жизни. *Психолого–педагогические необходимости проблемы воспитания детей в семье и подготовки молодежи к семейной жизни.* М. : Мысль, 1980. С. 3–23.
19. Ермихина М.О. Формирование осознанного родительства на основе субъективно–психологических факторов: автореф. дис. ... канд. псих. наук. Казань, 2004. 20 с.
20. Зелінська Т. Амбівалентність батьківської гендерної ролі. *Початкова школа.* 2003. №3. С. 47–48.
21. Зенкова Т.М. Специфика мотивации материнства и мотивации отцовства. *Материалы науч.–практ. конф. «Материнство. Психологосоциальные аспекты (норма и девиация)»*, 6–9 сент. 2002 г. Иваново, 2002. С. 14–20.
22. Зритнева Е.И. Социально–психологические основы и педагогические условия формирования готовности молодежи к браку и семейной жизни. *Семейная психология и семейная терапия.* 2005. № 3. С. 13–29.
23. Игнатова О.В. Семейное воспитание как фактор развития готовности к отцовству у старшеклассников: автореф. дис. ... канд. психол. наук. М., 2011. 21 с.
24. Камінська О. В. Психологічні детермінанти суб'єктивного благополуччя молоді у шлюбі. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Луганськ : Ноулідж, 2013. № 2 (31). С. 133–140.
25. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования. М. : Гардарики, 2005. 320 с.
26. Карасевич А. П. Формування готовності студентської молоді до створення сім'ї: автореф. дис. ... канд. пед. наук. К., 2009. 21 с.
27. Кляпець О. Я. Підготовка молоді до подружнього життя. К. : Міленіум,

2009. 104 с.

- 28.Кляпець О. Я. Психологічні чинники вибору молодою людиною цивільного шлюбу: автореф. дис. ...канд. психол. наук. К., 2004. 21 с.
- 29.Ковалев С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни. М. : Педагогика, 1991. 143 с.
- 30.Кон И.С. Психология старшеклассника. М. : Просвещение, 1982. 207 с.
- 31.Коростылева Л.А. Психология самореализации личности: брачно– семейные отношения. СПб. : СПбГУ, 2000. 292 с.
- 32.Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого–педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. К. : Академія, 2001. 244 с.
- 33.Леви В. Как воспитывать родителей. М. : Торбоан, 2002. 416 с.
- 34.Левицька Т. Л. Розвиток психологічної готовності студентської молоді до створення сім'ї: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Хмельницький, 2009. 20 с.
- 35.Лемещенко О.Р. Аналіз наукових підходів до вивчення феномену «батьківство». *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєверодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2015. № 3 (38). С. 223–231.
- 36.Мачуська І.М. Формування культури міжособистісного спілкування юнаків у їх підготовці до сімейного життя: дис... канд. пед. наук. К., 2004. 200 с.
- 37.Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / за ред. Г. М. Лактіонової. К. : Держсоцслужба, 2006. 96 с.
- 38.Михеева Н.Д. Методики диагностики родительской компетентности. *Практична психологія та соціальна робота*. № 9. 2010. С. 49–56.
- 39.Мілютіна К.Л. Траєкторії життєвого шляху особистості в динамічному середовищі : монографія. Ніжин : Аспект–Поліграф, 2012. 298 с.
- 40.Нестерова Е.А. Формирование эффективного родительства через развитие личностной зрелости родителей младших школьников: дис. ... канд. психол. наук. Курган, 2005. 219 с.
- 41.Овчарова Р.В. Родительство как психологический феномен. М. : МПСИ,

2006. 496 с.
- 42.Панкова Л.М. Для будущих супругов. М. : Центр, 1988. 174 с.
- 43.Пілецька Л. С. Матримоніальні уявлення як чинник суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі : монографія. К. : Принт Квік, 2015. 216 с.
- 44.Полтавська В. Приготування до подружнього життя. Л. : Свічадо, 2000. 104 с.
- 45.Помиткіна Л.В. Психологія сім'ї. К. : НАУ–друк, 2010. 270 с.
- 46.Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / под ред. Е.Г. Силяевой. М. : Академия, 2002. 192 с.
- 47.Психология человека от рождения до смерти / [под ред. А.А. Реана]. СПб. : Прайм–ЕВРОЗНАК, 2002. 656 с.
- 48.Райгородский Д. Я. Психология семьи. Самара : БАХРАХ–М, 2002. 752 с.
- 49.Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. СПб. : Питер, 2000. 624 с.
- 50.Розинаёва Г. Супружество, материнство и отцовство. Мн. : Польша, 1984. 143 с.
- 51.Сатир В. Как строить себя и свою семью. М. : Педагогика–Пресс, 1992. 192 с.
- 52.Сидоренко А. В. Проблема психологічної готовності студентської молоді до сімейного життя. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. № 2(28). 2012. С. 269–274.
- 53.Семерикова М.Г. Семья в системе факторов формирования готовности студенческой молодежи к общественно значимой деятельности: автореф. дис. ... канд. социол. наук. Мн., 2013. 25 с.
- 54.Смирнова Е.Г. Психолого–педагогическое сопровождение формирования осознанного родительства в молодой семье: автореф. ... канд. психол. наук. Екатеринбург, 2009. 20 с.
- 55.Спиваковская А.С. Психотерапия: игра, детство, семья. М. : Апрель–Пресс, 1999. 464 с.
- 56.Трухін І.О. Формування у молоді уявлень про сім'ю як необхідний етап підготовки до шлюбу. *Вихователю про психологію та педагогіку*

сексуального розвитку дитини : наук.–метод. зб. / [за ред. Т.В. Говорун].
К. : ІЗМН, 1996. С. 124–133.

57. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини : методичні матеріали для тренера / за ред. Г. М. Лактіонової. К. : Наук. світ, 2003. 107 с.
58. Формирование готовности студенческой молодежи к семейной жизни / Н.И. Олифиревич [и др.]. Мн. : БГПУ, 2008. 175 с.
59. Хартман О.Ю. До проблеми визначення стану сформованості навичок відповідального батьківства. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія : Педагогічні науки. 2009. №5. Ч. II. С. 205–211.
60. Чечет В. В. Педагогика семьи. Мн. : БГПУ, 2015. 176 с.
61. Шапиро Б.Ю. Психологические аспекты подготовки молодежи к семейной жизни. М. : Центр, 1983. 40 с.
62. Шефер Ч. Игровая семейная психотерапия. СПб. : Питер, 2000. 384 с.
63. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. М. : Апрель–Пресс, 2000. 512 с.
64. Эйдемиллер Э. Г. Семейная психотерапия. СПб. : Питер, 2000. 512 с.
65. Якубова Ю.М., Лавріненко Н.В. Батьків не обирають. К. : А.Л.Д., 1997. 144 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета «Ставлення до майбутньої дитини»

Блок І.

1. Які емоції у вас викликають вагітність і пологи? Чи відчуваєте ви почуття страху до пологів?
2. Що для Вас значить народження дитини? Щастя та радість? Чи турботи та проблеми?
3. Скільки годин в день Ви готові приділяти своїй дитині?
4. До скількох років дитина постійно повинна бути поруч з матір'ю/батьком?
5. Чи турбувалися би ви про здоров'я майбутньої дитини будучи вагітною / коли б Ваша дружина була вагітною?
6. Що може погано вплинути на дитину в період її внутрішньоутробного розвитку?

7. Чи повинна жінка сама годувати дитину грудьми?
8. Що б Ви включили в обов'язки матері/батька стосовно дитини?
9. Чи вважаєте Ви, що перший рік дитина повинна харчуватися материнським молоком? Обов'язково це чи ні?
10. Чи зашкодить дитині часте перебування на руках у дорослого?
11. Коли потрібно починати виховання дитини?
12. Чи допускав би Ваш стиль виховання фізичні покарання? Якщо так, в яких випадках?

Блок II.

1. Хотіли б Ви мати дітей?
2. Скільки Ви хочете дітей?
3. Чи існують якісь перешкоди, які стримують Вас у бажанні мати більше дітей, ніж ви вказали?
4. Що для Вас значить дитина?
5. Чи буде народження дитини для Вас визначною подією у житті?
6. Для Вас дитина – це ...
7. Які емоції у Вас викликають маленькі діти?
8. Як би Ви визначили, що значить бути матір'ю/батьком?
9. Чи уявляєте Ви своє життя без дітей?
10. Чи можете Ви зрозуміти батьків, які залишають своїх дітей?
11. Що принесло б в Ваше життя народження дитини?

Блок III.

1. Чи Ви визначилися зі стратегією виховання своєї майбутньої дитини?
2. Чи усвідомлюєте Ви відповідальність за розвиток дитини й свою материнську/батьківську позицію?
3. Чи займалися б вихованням Вашої дитини бабусі та дідусі?
4. Чи готові Ви переборювати труднощі, пов'язані з народженням і вихованням дитини? Що для Вас є труднощами, які пов'язані з народженням дитини?
5. Чи читаєте Ви спеціальну літературу, що допоможе Вам краще розуміти Вашу майбутню дитину, її потреби?
6. Чи хотіли би Ви займатися раннім розвитком своєї дитини?

Додаток Б

Анкета «Уявлення про сімейну та батьківську ролі»

Сім'я надає можливість жити з коханою людиною, мати дітей.

1. Так.
2. Ні.

Наповнює життя змістом

1. Так.
2. Ні.

Впорядковує інтимні стосунки.

1. Так.

2. Ні.

Допомагає вирішувати матеріальні проблеми.

1. Так.

2. Ні.

Додає людині впевненості у собі.

1. Так.

2. Ні.

Сприяє кар'єрі.

1. Так.

2. Ні.

Лідером в родині повинен бути чоловік.

1. Так.

2. Ні.

Що ви знаєте про переорганізацію сімейного життя, у зв'язку з народженням дитини?

1. Нічого.

2. Усе.

3. Мало.

4. Достатньо.

Для організації сімейного життя після народження дитини необхідна:

1. Любов.

2. Фінанси (гроші).

3. Розподіл ролей між чоловіком і жінкою.

4. Важливість взаєморозуміння.

5. Повага.

6. Здатність до компромісу.

7. Секс.

8. Благополуччя.

9. Рівноправність.

10. Впевненість.

Яка на Вашу думку головна функція чоловіка у родині:

1. Забезпечувати сім'ю.
2. Піклуватися про дружину і дитину.
3. Господарювати.
4. Виконувати батьківську роль.
5. Бути главою сім'ї.

Роль жінки в сім'ї:

1. Господарювання.
2. Роль матері.
3. Моральна підтримка чоловіка.

Як Ви ставитесь до сімейного життя – до вступу в шлюб та народження дитини:

1. Позитивно.
2. Негативно.

Чи бажаєте Ви, щоб Ваша майбутня сім'я була схожою на Вашу батьківську сім'ю:

1. Так.
2. Ні.

Чи повинна дружина/чоловік бути схожа/ий на Вашу маму/тата:

1. Так.
2. Ні.

Додаток В

Опитувальник «Батьківські позиції» (Є. Пороцька, В. Спиридонов)

Інструкція: «Вашій увазі пропонуються твердження, що стосуються розвитку дитини. Якщо ви повністю згодні з твердженням, то поставте, будь ласка, біля нього бал «2»; якщо скоріше згодні, ніж не згодні – бал «1»; якщо вам важко визначити свою позицію з даного питання – «0», якщо скоріше не згодні, ніж згодні – бал «-1», якщо повністю не згодні – бал «-2».

Текст методики.

1. Я вважаю, що для підготовки до школи більш важливо розвивати у дитини інтерес до занять, допитливість, ніж працювати над конкретними вміннями та навичками (ампліфікація – АМП).

2. Я вважаю, що в розвитку дитини усе визначено спадковістю (пасивність – ПАС).

3. Якщо дитина вміє робити те, що зазвичай вміють більш старші діти, це завжди добре (акселерація – АКС).

4. У мене немає часу для занять з дитиною (ПАС).
5. Я часто граю разом зі своєю дитиною, розігрую сюжети з казок, беру на себе різні ролі (активність – АКТ).
6. Я вважаю, що вживання дитиною складних слів не завжди говорить про високий рівень її розвитку (АМП).
7. Інтелектуальним розвитком дитини повинні займатися не батьки, а фахівці – педагоги і психологи (ПАС).
8. Я вважаю, що гра – найважливіше заняття дошкільника (АМП).
9. Чим раніше дитина навчиться читати і писати, тим краще (АКС).
10. У дітей хороша пам'ять, тому важливо давати їм якомога більше інформації – ерудиція ще нікому ніколи не пошкодила (АКС).
11. Не бачу необхідності в спільних іграх з дітьми, вони повинні займати себе самі (ПАС).
12. Вільний час я зазвичай використовую для занять з дитиною (АКТ).
13. Я вважаю, що важливо займатися з дитиною читанням і рахунком, а не грати з нею, розважаючи її (АКС).
14. Я вважаю, що вміння придумати щось нове, своє – дуже важлива якість дошкільника (АМП).
15. Якщо багато займатися з дитиною, можна добитися великих успіхів, незважаючи на вроджені особливості (АКТ).
16. Готовність дитини до школи більшою мірою залежить від батьків, ніж від дитячого садка (АКТ).

Стандартизація опитувальника. Обидва отриманих емпіричних розподіли (шкали А і В) були піддані перевірці на нормальність за допомогою методу χ^2 . Проведені обчислення показали, що обидва розподіли добре відповідають нормальному (шкала А при $p < 0,0001$; шкала В також при $p < 0,0001$) розподілу. Це дозволяє провести стандартизацію шкал опитувальника (її результати див. в табл. Д.1). Крім цього для обох шкал були підраховані значення α -Кронбаха. Для шкали А воно виявилось рівним 0,51, а для шкали В – 0,55, що є невисоким, але допустимим значенням і свідчить про достатню узгодженість пунктів у кожній зі шкал.

Таблиця

Переведення «сирих балів» за шкалами опитувальника в стандартні одиниці

Шкала ампліфікація–акселерація		Шкала активність–пасивність	
«Сирий бал»	Стен	«Сирий бал»	Стен
-6(-5)	1	-16(-2)	1
-4	2	-1-0	2
-3	3	1-2	3
-2(-1)	4	3-4	4
0-1	5	5-6	5
2	6	7	6

3–4	7	8–9	7
5–6	8	10–11	8
7–9	9	12–14	9
10–16	10	15–16	10

Приклад. Випробувана О., 16 років при проведенні тестування показала такі результати: 1–й пункт опитувальника 2, 2) –1, 3) –1, 4) 1, 5) –1, 6) 2, 7) –2, 8) –1, 9) –1, 10) 1, 11) –2, 12) 0, 13) –1, 14) 2, 15) 2, 16) 2.

Обробка Шкали А: (відповіді, що характеризують позицію «ампліфікація») $(2 + 2 - 1 + 2) -$ (відповіді, що характеризують позицію «акселерація») $(-1 - 1 + 1 - 1) = 5 + 2 = 7$.

Обробка Шкали В: (відповіді, що характеризують позицію «активність») $(-1 + 0 + 2 + 2) -$ (відповіді, що характеризують позицію «пасивність») $(-1 + 1 - 2) = 3 + 4 = 7$.

Використовуючи таблицю, переводимо «сирі бали» в стандартні одиниці. Отримуємо: Шкала А: 9, Шкала В: 6.

Додаток Г

Тест «Ваша потреба в дітях» (А. Сізанов)

Інструкція: «Запишіть собі по одному балу за кожну відповідь «так» за такі висловлювання: 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 13, 16, 17, 18, 19, 22, 26, 29, 31, 32. Тепер запишіть по одному балу за відповідь «ні» за інші висловлювання: 4, 5, 10, 11, 12, 14, 15, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 30».

Текст методики.

Народження дитини – це ...

1. Нові враження.
2. Радість в домі.
3. Можливість проявити свою ніжність, турботу.
4. Велике фізичне навантаження.
5. Дитяча ласка, прихильність до батька, матері.
6. Помічник в сім'ї, опора в старості.
7. Можливість виростити освічену, цікаву людину.
8. Спадкоємець всього хорошого в мені.

9. Труднощі виховання, навчання.
10. Розлади, напруга в сім'ї.
11. Матеріальні труднощі.
12. Надія і майбутнє батьків.
13. Необхідність на час залишити роботу, колектив.
14. Безсонні ночі.
15. Можливість проявити свої виховні здібності.
16. Зміцнення сім'ї та почуттів між подружжям.
17. Можливість виростити добру, чуйну людину.
18. Радість материнства (батьківства).
19. Метушня з пелюшками, пляшечками.
20. Проблема житла.
21. Самий благодатний об'єкт вкладення наших сил.
22. Зіткнення з труднощами пристрою в ясла, сад.
23. Прив'язати себе до дому.
24. Втрата кращої частини нашого життя.
25. Додання сенсу життя.
26. Хвилювання за її долю, майбутнє.
27. Складність дати хорошу освіту, професію.
28. Розрада в горі й в радості.
29. Залежність від бабусь і дідусів.
30. Гордість для батьків.
31. Веселі ігри, змістовне дозвілля.

Обробка результатів.

Юнаки записують у зошиті по одному балу за кожен відповідь «так» на такі висловлювання: 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 13, 16, 17, 18, 19, 22, 26, 29, 31. Потім записують по одному балу за відповідь «ні» на інші висловлювання: 4, 5, 10, 12, 14, 15, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 30. Підсумовують набрані бали.

Умовно можна вважати, що у них виражена любов до дітей (є потреба в майбутньому мати у шлюбі дітей), якщо результат для дівчат більше 20 балів, для юнаків – більше 18.

Додаток Д

Модифікована методика незакінчених ситуацій (МНС)

для діагностики компетентності майбутніх батьків (Н. Міхєєва)

Інструкція: «Ця методика на вміння спілкуватися з майбутніми дітьми. Закінчите ситуацію такою реплікою дорослого персонажа, яку ви вважаєте найбільш правильною, корисною».

Відповіді досліджуваних на 20 ситуацій, вимовлені вголос, фіксуються адміністратором тестування (у цьому випадку, можливо, фіксувати час реакції і спонтанні коментарі), піддаються обробці за спеціальною схемою.

Тестові ситуації до методики.

Дошкільнята

1. П'ятирічного Мішу прийшли забирати додому з дитячого саду. Він вибігає радісний з групи і повідомляє важливу новину. Сьогодні він навчився

сам зав'язувати шнурки на черевиках. Міша радісно стрибає по роздягальні. Він дуже задоволений собою. Міша починає показувати як треба зав'язувати шнурки. Збори додому затримуються. Мама каже:

2. П'ятирічна Оля пішла в дитячий сад з іграшкою – ведмедиком. Увечері принесла додому іншого ведмедика і сказала мамі, що вона обмінялася з хлопчиком із групи. Мама каже:

3. Чотирирічний Вітя бачить в раковині на кухні брудну чашку (чашка мамина улюблена) і вирішує її вимити. Миє. З криком «Мамо, дивися, як я тобі допоміг» біжить до мами з цією чашкою і по дорозі випускає її з рук. Чашка розбивається. Мама каже:

4. Женя, 5 років. Намагається допомагати ліпити вареники. Навколо все в борошні. Їсть картоплю для начинки. Їсть сире тісто. Вся перемазалася в тісті. Навіть довге волосся в тісті. Мама каже:

5. Коля (4 роки) малює фарбами в альбомі на кухонному столі і ненавмисно розливає склянку з водою, поряд із якою лежить мобільний телефон мами. Коля йде в кімнату до мами і каже: «Мамо, а ти не будеш лаятись?» Мама каже:

6. П'ятирічна Катя витерла пил з меблів маминою улюбленою хусткою. Радісно підбігає до мами і каже: «Мамо, подивися як я тобі допомогла». Мама каже:

7. З ранку п'ятирічний Ваня перед виходом на вулицю, як звичайно, ніяк не може зібратися, повільно одягається і при цьому ниє, що не хоче йти в дитячий сад. Мама спізнюється на роботу. Вона каже Вані:

8. Шестирічний Коля пізно ввечері сидить біля телевізора. Йому кажуть, що пора йти спати. Коля починає голосно обурюватися: «Чому я повинен йти спати? Інші діти дивляться фільми пізно. Їм все дозволяють. Я теж хочу дивитися! Я не хочу спати! Не піду!» Мама каже:

9. Іллі три роки. Граючи в пісочниці, дівчинка взяла лопатку Іллі, яка лежала поруч із нею. Хлопчик, не кажучи ні слова, вдаряє дівчинку по голові. Мама Іллі каже:

10. Батьки зі своїм 4-річним сином Кирюшою прийшли в гості до своїх знайомих. Поки вони захоплені бесідою з господарями, дитина підходить до телевізора і починає натискати на всі кнопки. Кирюшина мама каже:

11. Даша 4,5 років захворіла. Лікар прописав їй таблетки, які треба розжовувати. Даша один раз їх спробувала і виплюнула. Коли мама намагалася наступного разу дати їй таку ж таблетку, вона відверталася й кричала: «Я не хочу, не буду – вони гіркі!».

12. П'ятирічна Соня на очах у мами чиркає по стіні кухні простим олівцем. Мама каже:

13. Мама прийшла з роботи і прилягла відпочити. Шестирічний Дмитро сидить, займається своєю справою. Через якийсь час він кричить мамі: «Мам, я хочу пити. Принеси мені води». Мама відповідає: «Сходи на кухню, попи сам». Діма як би пропускає це повз вуха і починає знову кричати: «Мам, принеси мені води!» Мама каже:

14. Мама прийшла з роботи, син Вадик 3-х років радісно її зустрів і повів у свою кімнату грати. Мама пообіцяла пограти відразу ж після того, як вона

поїсть. Після того, як вона поїла, пролунав телефонний дзвінок – телефонували мамі. Вадик почав голосно кликати маму, у якої була важлива телефонна розмова. Вадик розсердився і почав голосно кричати біля неї. Мама каже:

15. Шестирічна Іра збирається на ранок в дитячий сад. Напередодні було вирішено, яке плаття вона надіне. Але вранці Іра витягає з кошика з брудною білизною інше плаття і каже, що одягне його, оскільки приготоване плаття їй не подобається. Мама каже:

16. Батьки взяли чотирирічного Андрія з собою в магазин. У відділі «Іграшки» Андрій почав вимагати, щоб йому купили іграшку.

Андрій кричить, тупотить ногами. Він плаче. На них стали звертати увагу інші відвідувачі магазину. Андрій не заспокоюється і продовжує вимагати іграшку. Мама каже:

17. Шестирічний Антоша недавно навчився кататися на велосипеді. Крутячи педалі, він зловив гаву і ... впав. Джинси розірвалися, колінка обідрана. Антоша плаче: «Боляче! І штани порвалися!» Мама каже:

18. Хлопчик Міша, трьох років, безпосередньо перед укладанням його спати почав плакати і кричати: «Мама, будь ласка, ну, будь ласка, не вимикай світло. Я боюся». Мама каже:

19. Чотирирічний Альоша, прийшовши додому з дитячого саду, сидить сумний, зітхає. Мама питає: «Альоша, як справи?» Альоша відповідає, починаючи плакати: «Погано, мене там все обзивають Альошка – картопля ... і ще по-іншому». Мама каже:

20. На прогулянці з батьками п'ятирічний Ігор втратив улюблену машинку. Виявивши це, починає голосно і гірко плакати. Мама каже:

Школярі

1. Діма 8 років приходить зі школи весь у сльозах і каже, що вчителька несправедливо поставила йому двійку. Мама каже:

2. Першокласниця Лена, лягаючи спати, раптом згадує, що для завтрашнього уроку малювання у неї немає потрібного формату листа. Плаче і не хоче йти в школу, оскільки переконана, що сувора вчителька тепер її обов'язково вилаяла. Мама каже:

3. Вже близько місяця другокласниця Даша живе в новій квартирі разом із батьками і ходить в нову школу. Дівчинка отримує гарні оцінки, але весь час повертається зі школи сумна. Мама питає доньку: «Як справи в школі?» На що вона говорить, що ніяк не знайде собі подругу, а у всіх дівчат вже є подружки. Мама каже:

4. У школі йде підготовка до свята 8 Березня. Репетиції проходять щодня після уроків протягом 30 хвилин. Першокласниця Оля ходить на всі репетиції, які їй дуже подобаються. Але ось настали додаткові тижневі канікули для першокласників, і Оля поїхала до бабусі, яка живе далеко. Канікули закінчилися. До свята залишалася тиждень. Зі школи Оля повернулася дуже засмучена, оскільки вчитель сказав, що через пропуск репетицій вона більше не буде брати участь у підготовці свята. Мама каже:

5. Вночі 8-річна Віка, яка спить в окремій кімнаті, прокинулася і прийшла в кімнату до батьків. Вона сказала: «У себе в кімнаті мені спати страшно, тому я буду спати з вами». Мама каже:

6. Другокласник Діма, прийшовши додому після школи, сказав мамі, що він ніколи більше не піде в школу, тому що його висміяла однокласниця, сказавши, що у нього негарна стрижка. Мама каже:

7. Батьки стали помічати, що з їхніх гаманців стали пропадати незначні суми грошей. Спочатку вони думали один на одного і не надавали цьому великого значення. Після випадкової розмови на цю тему зрозуміли, що винуватицею пропаж була їх єдина і улюблена тринадцятирічна Танюшка, незважаючи на те, що їй завжди давали гроші на дрібні витрати і шкільні обіди. Мама каже:

8. Збираючись в школу, семирічна Маша раптом відмовилася одягти свою улюблену шапку, сказавши, що більше її не одягне ніколи. Мама каже:

9. Лейла грає в комп'ютерні ігри, відведений час закінчився, і вона про це знає, але продовжує грати. Мама каже:

10. Другокласника Арсенія пригостили на вулиці цукеркою. Він знав, що у сторонніх людей нічого брати не можна, але не зміг втриматися. Прийшовши додому, він поділився цукеркою з братом. Мама каже:

11. Мама займається прибиранням квартири. У кімнаті 9-річного сина на столі безлад. Мама просить навести порядок на столі. Він відмовляється, каже, що це його кімната і він буде робити в ній що захоче і коли захоче. Мама каже:

12. Син 9 років, не зробивши уроки, проситься на вулицю гуляти, обіцяє прийти в 16:00 і зробити уроки, але приходять в 20:00. Мама каже:

13. Другокласник Альоша дуже любить тварин. Щодня вранці він годує дворових собак своїм ранковим сніданком. Мама побачила, як він ховає свій черговий сніданок. Вона каже:

14. Альона (8 років) зайнялася без маминого відома прибиранням і розбила мамину улюблену вазу. Мама каже:

15. Семирічна Настя приміряла гарне плаття і сказала, що піде в ньому в школу. У школу прийнято ходити у формі. Мама каже:

16. Лейла, перебуваючи на прогулянці, відмовляється йти додому (час вже пізній), плаче, благає дозволити погуляти ще трохи. Мама каже:

17. У восьмирічного Петі день народження. Батьки повели його в магазин «Іграшки», щоб він обрав собі подарунок. Петя вибрав настільки дорогу іграшку, що батьки не в силах її оплатити. Батьки просять вибрати інший подарунок, але хлопчик не хоче змінювати рішення. Мама каже:

18. Вранці 7-річна Маша збирається до школи. Зазвичай щоранку мама відводить Машу в школу. Дівчинка за сніданком заявляє: «Мама, сьогодні в школу я піду одна». Мама каже:

19. Восьмирічний Антон хворіє на грип. Але дуже просить відпустити його погуляти. Мама каже:

20. У магазині семирічна Інна вередує, просить купити дуже дорогу іграшку (подібна іграшка у неї вже є). Мама каже:

Підлітки

1. У сонячний весняний день 11-річний Віктор готує домашнє завдання до школи. По мобільному телефону дзвонять друзі і звать кататися у двір на велосипеді. Хлопчик біжить до батьків, щоб відпроситися. Мама каже:

2. 13-річний Руслан дзвонить мамі і просить дозволу залишитися на ніч у

свого друга. Мама відповідає відмовою. Руслан каже: „Я все одно не прийду!” І кидає трубку. Мама каже:

3. 13-річна Маша наполегливо просить маму купити дорогий мобільний телефон. Сімейний бюджет не дозволяє цього зробити. Мама каже:

4. Георгій, 11 років, вранці збирається до школи з плачем. Він каже: «Я не хочу ходити в цю школу! Хочу вчитися на дому!» Мама каже:

5. Іванка, 11 років, займалася в музичній школі. Грала на фортепіано, добре співала – це їй приносило задоволення. Навчалася за скороченою програмою – до кінця навчання їй залишилося 2 роки. А з початком нового навчального року, відвідавши перші 3 заняття, сказала: «Більше в музичній школі вчитися не буду». Мама каже:

6. У Яни в 9 років з'явилася сестричка. Це донька мами від другого шлюбу. У сестрички прізвище було іншим. Яна сказала: «Міняйте і мені прізвище». Мама каже:

7. П'ятикласник Ілля з понеділка скаржиться на головний біль, щоб не ходити в школу. Він прикидається хворим. Каже мамі: «У мене дуже сильно болить голова. Можна я сьогодні не піду до школи?» Мама каже:

8. Наташі, 12 років, батьки повідомили, що у неї скоро буде братик, Наташа засмутилася, пішла в свою кімнату і нікого не хоче бачити. Мама каже:

9. Дитина, учень 6 класу, вчиться добре, батьки контролюють виконання завдання. Одного разу батьки не змогли проконтролювати виконання завдання, але на запитання: «Чи готовий ти до завтрашнього дня», отримали позитивну відповідь. Наступного дня дитина принесла двійку. Мама каже:

10. 15-річний Олександр категорично відмовляється йти вранці на уроки, заявляючи, що йому це не треба. Мама каже:

11. 14-річна Маша прийшла додому о 12 годині ночі замість 9 години вечора, сказавши, що затрималася у подружки. Мама каже:

12. 16-річний Сергійко не може відірватися від комп'ютерної гри і почати робити уроки. Мама каже:

13. Час близько півночі. 16-річна Настя переписується по електронній пошті з друзями вже більше 2-х годин. Мама підходить до неї, просить припинити листування і лягати спати, оскільки вранці рано вставати, щоб їхати до школи на заняття. Настя відповідає, що спати не хоче і тому буде далі листуватися. Мама каже:

14. Діма, 15 років, приходять з дискотеки під чималою дозою спиртного, пробирається в свою кімнату трохи шумно, але намагаючись не розбудити батьків. Прокинулася мама, вийшла до нього і бачить, що син п'яний. Мама каже:

15. Увечері додому прибігла щаслива і радісна 16-річна донька. На ній зі смаком підібраний одяг і дуже, дуже яскравий макіяж на обличчі. Вона звертається до мами: «Мам, правда, я класна?» Мама каже:

16. В один із вихідних днів 16-річна Настя готує сніданок для всієї родини (що буває вкрай рідко) і запрошує всіх до столу. Мама каже:

17. Саша, 17 років, каже мамі: «Завтра до нас на вечерю я запросив Марину. Ми зустрічаємося з нею вже тиждень, і тому я хочу познайомити її з тобою і татом». Мама каже:

18. П'ятикласниця Наташа (11 років) сама вирішила приготувати вечерю. Вона посмажила картоплю і накрила на стіл. Мама, прийшовши з роботи і побачивши накритий стіл, каже:

19. Шестикласник Павло (12 років) на Новий рік купив подарунки не тільки батькам, а й бабусі з дідусем. Мама запитала: «Де ти взяв гроші?», на що Павло відповів: «Заощадив на обідах». Мама каже:

20. П'ятикласник Альоша (10 років) приїхав з батьками на дачу. Після того як він сам біля двору помив машину, він запитав: «Можна мені самому загнати машину у двір?». Мама каже: